РАБИНДРАНАТ ТАГОР

Писма за Русия

Рабиндранат Тагор (1861—1941 г.) бе велик поет, драматически писател, разказвач и мислител. Той бе един от най-големите просветители и политически будители на Индия.

Както почти всички духовни водачи на Изтока, той обединяваше идеите на духовното изграждане и исканията на практическата политика. И се стремеше да изгради политическа система, която се основава на всеобщата просвета.

Пътуването на Тагор в Съветския съюз, Европа и Америка беше едно от най-важните начинания на поета в това отношение. „Писма за Русия" разкриват поуката, която той извлича при това пътуване, възхищението от подвига на руските революционери и строители, както и волята му за борба срещу английското потисничество в Индия.

Книгата е изпълнена с мъдрост и поезия беседа на поета, който наблюдава и обобщава нещата в света без пристрастие, но и без снизхождение. Тя е прекрасно четиво.

★

ПИСМА ЗА РУСИЯ — РАБИНДРАНАТ ТАГОР

РАБИНДРАНАТ
ТАГОР

Писма за Русия

Преведе от руски
ЕЛЕНА НИКОЛОВА

ИЗДАТЕЛСТВО НА НАЦИОНАЛНИЯ
СЪВЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

София — 1961

Рабиндранат Тагор

Соч. том 8

ПИСЬМА О РОССИИ

Гос. изд. худ. литературы

Москва — 1957

ПРЕДГОВОР

Рабиндранат Тагор (1861—1941) е велик индийски писател и поет, автор на многобройни драми, публицист, художник и обществен деец.

Литературното наследство на Тагор е огромно: написал е около хиляда поеми, дванадесет романа и повести, над осем тома разкази, повече от две хиляди песни, дванадесет пиеси, много съчинения върху философията, културата и религията на Индия.

В най-хубавите си произведения Тагор изобразява дълбоко и правдиво заобикалящата го действителност.

В творчеството на Тагор най-плодотворни са деветдесетте години на XIX век. Тези години Тагор прекарва на село, като наблюдава ден след ден тежкия, безпросветен живот на селяните, смазани от средновековни предубеждения и произвола на колониалните власти.

Неговите разкази от онова време („Разплащане", „Завръщането на ккокабаба", „Непоправимо нещастие") са стоплени от голяма любов към обикновените хора. В тях и в други свои разкази Тагор се обявява рязко против средновековните феодални отживелици, против неискреното благочестие и лицемерието на жреците — брахмани („Жертвоприношение", „Освобождение"). С топла задушевност и лиризъм рисува Тагор образите на индийските жени, които най-вече страдат от ограниченията на религиозните традиции и от безправното положение („Тетрадка", „Изкупление", „Писмо на жена", „Съдия). В редица разкази Тагор разобличава безнаказания произвол на английските колонизатори, които държали народа в постоянен страх и покорност.

През епохата на националното възраждане, което Бенгалия преживява през XIX век, Тагор неведнъж издига глас в защита на националната култура на великия индийски народ против всички опити тя да бъде подценявана. Романите „Крушение" (1903 г.), „Гора" (1910 г.), „Дом и свят" (1916), повестта „Четиримата"

(1916) и много други произведения на Тагор са проникнати от възвишен хумаиизъм и любов към родината. Поетичните сборници на Тагор „Градинарят“ и „Гитанджали“ са посветени на свободния човек и на неговата светла радост от всички сладости на земния живот.

Разочарован дълбоко от съвременната буржоазна цивилизация, която лишава човека от възможността да прояви свободно творческите си способности, Тагор се опълчва остро против империализма, който носи на народите от цял свят разрушителни войни, глад, нищета и унижение. Той призовава на активна борба за мир.

Тагор не само пише за народа и заради народа, но отдава и всичките си сили и средства, за да осъществи на практика своите идеали. През 1921 година, на базата на основаното от него още по-рано национално училище в Шантиникетон и на Института за аграрни преобразования в Шриникетон, бива създаден международен университет, Бишшобхароти, където студентите се възпитават в дух на дружба и братство между народите.

Институтът за аграрни преобразования в Шриникетон въплъщава старата мечта на Тагор за широка просвета на народа и за облекчение на неговата участ чрез обединение на дребните селски стопанства в едри, използуващи новите методи на агротехиката.

Тагор дълго лелее мечтата да отиде в СССР. „Не желая да умра, преди да видя Съветския съюз“ — казва неведнъж той.

През септември 1930 г. Тагор пристига в Москва. Съветската общественост се отнася към великия писател с голямо внимание и топлота. През време на 16-дневния си престой в Съветския съюз Тагор се среща с писатели, художници, представители на науката, педагози, профсъюзни работници, селяни, студенти, пионери. Интересува се от образователната система, от методите на колективизация, от разрешението на националния въпрос и от възможностите за творческо развитие на личността.

В речта си в клуба на Федерацията на съветските писатели Тагор казва:

„Радвам се извънредно много, че имам възможност да се срещна с представители на руската култура. Дойдох в тази страна, за да се поуча. Желая да се поуча от вас и да разбера как сте решили и решавате културните проблеми. Възхитен съм от това, че вие за пръв път давате възможност на целия народ да се приобщи към просветата, като откривате пред него вратите на училища, театри и музеи... Убеден съм, че вашата идея по много неща прилича на

моята мечта. За изграждане на творческата личност вие правите това, което аз, бидейки сам, не мога да сторя. В това се състои вашата безсмъртна заслуга пред човечеството."

Неизличимите впечатления от пребиваването си в страната на социализма Тагор предава в забележителната си книга „Писма за Русия". Това дълбоко емоционално произведение е изпълнено с искрен възторг от постиженията на Съветския съюз, с болка за съдбата на своята родина и гневен протест против английския колониализъм, който в продължение на двеста години задушава творческите сили на даровития индийски народ.

Зад външните недостатъци в живота на съветския народ Тагор съзира изключителната енергия и ентусиазъм на съветските хора, способни да направят всичко, „дори най-невъзможното", не само за да огрaмотят целия народ, независимо от неговата расова и национална принадлежност, но и да му внушат „чувство за собствено достойнство". Тагор успя да разбере най-важните цели на външната и вътрешна политика на Съветския съюз, насочена неизменно към мир.

Ние не можем да се съгласим с някои изказвания на Тагор за просветата, като единствено средство за разрешаване на всички проблеми. Но за Тагор просветата не е самоцел. Според неговото мнение просветата и възпитанието на хората, приучаването им да разбират изкуството са средства за издигане на материалното и културното равнище на целия народ. На народа са необходими просвета и възпитание, за да разбере доколко е целесъобразно обединяването на земята и разширяването на родното производство. Тагор съумява правилно да разбере и да оцени стремежа на съветската власт чрез масова просвета да привлече народа към активно участие в целия стопански и културен живот на страната.

Всичко, което вижда в Съветския съюз, Тагор неволно сравнява с онова, което е виждал в Индия. С болка и горчивина говори той за вековните унижения, безправие, глад и нищета на индийския народ, низвергнат от английския империализъм в „блатото на застоя". Той гневно разобличава мита, че прекалено високата раждаемост в Индия е причина за нейната нищета. Примерът на Съветския съюз го убеждава, че са необходими широки аграрни преобразования и в Индия.

В наше време народите на Индия виждат на практика какви перспективи са открити пред тях след освобождението им от ярема на английския империализъм.

На 27 септември 1930 година Тагор напуска Съветския съюз. Той обикаля много страни в Европа, ходи и в Америка, но спомените му за Съветския съюз не избледняват. В писма до приятелите си, които пише от Москва, Берлин, от палубата на парахода „Бремен" той разказва своите впечатления.

Когато се връща в родината си през януари 1931 г. Тагор публикува тези писма на бенгалски език в индийското списание „Пробхаши".

Огромният успех на писмата кара Тагор да ги издаде в отделна книжка, преиздавана по-късно неведнъж.

До края на дните си Тагор остава искрен приятел на нашата страна. Неговата вяра в Съветския съюз нараства колкото повече се усилва омразата му към империалистите, които развихриха Втората световна война.

Прикован на легло от тежка болест, Тагор следи с неотслабващо внимание събитията на Източния фронт. Той вярва твърдо в победата на Съветския съюз.

В дните на укрепващите приятелски връзки между СССР и Индия вълнуващата книга на Рабиндранат Тагор за младостта на нашата страна звучи като призив неуморно да се осъществява прекрасният лозунг за свобода и дружба между народите от всички страни.

М. Кафитина

Москва

Най-после пристигнах в Русия. Всичко, което виждам, е чудесно. Не прилича на другите страни. Съвсем различно е. Те разтърсиха всички.

Вековната култура на човешкото общество се създава с труда на обикновените хора; те са мнозинството, те носят на плещите си цялата тежест. Нямат време да живеят човешки. Гладни, дрипави и неграмотни, те прислужват на всички, а се хранят с остатъците от господарската трапеза. Трудът им е огромен, правата — нищожни. Обречени са на постоянен глад, лишения и смърт. Като благодарност за всичко, силните на тоя свят ги възнаграждават с тояга. Те — свещниците на цивилизацията — стоят, държейки на главите си свещите и светят на ония, които са горе.

Аз много съм мислил по това и ми се струваше, че няма изход. Ако едни не бъдат долу, другите не могат да бъдат горе, а необходимо е да има някой горе. Ако не се озовеш горе, не ще видиш нищо по-далеч от носа си: да живееш, за да съществуваш, не значи да бъдеш човек. Да умееш да се откъснеш от постоянните грижи за съществуването, това е вече цивилизация. Най-достойните плодове на цивилизацията се раждат през свободните часове. Необходимо е една част от човечеството да има свободно време. Ето защо на мен неведнъж ми е минавала през главата мисълта, че е необходимо да се подобряват колкото е възможно условията за живот на ония, които не само по своето положение, но и по физическото си и духовно състояние са принудени да се занимават с черна работа.

Трудността е там, че само със съчувствие нищо трайно не може да се създаде; помощта, изразена в случайни

подаяния, постепенно се превръща в своята противоположност. Истински дружеска помощ е възможна само когато хората са равни. И въпреки всичко аз не можех нищо да измисля — нима е възможно да се признае без възмущение, че само като се унижават мнозинството от хората, като се държат те в състояние на невежество, може да се издигне човешката култура?

Помисли само, гладна Индия отхрани Англия, която започва вече да се угоява! А пък мнозина в Англия смятат, че за Индия е велико благодеяние вечно да храни Англия! Ако Англия, издигнала се високо, играе сега не малка роля в развитието на човешкото общество, то не е голяма беда, че за това е било нужно цели векове да се държи в робство друг народ! Какво от това, че тоя народ води полугладен живот и е облечен в дрипи! Наистина, понякога през главата на англичаните минава и мисълта, че хуманността изисква известно подобрение на жизнените условия на този народ. Но изтекоха сто години, а ние не получихме нито образование, нито здравеопазване, нито благосъстояние!

Във всяко общество става същото. Човек, който не уважава другия, е безсилен да му направи добро. Достатъчно е интересите им да се сблъскат, и работата може да стигне до кръвопролитие. В Русия се стремят да разрешат този проблем из основи. Още не е дошло време да се правят окончателни изводи, обаче всичко, което аз видях, не можеше да не ме порази. Образованието е най-доброто средство, за да победим всички наши трудности. Досега по-голямата част от човечеството не е имала възможност да получи образование, а що се отнася до Индия, тя почти изцяло е била лишена от такава възможност. Буди удивление поразителната енергия, с която в Русия се стремят да разпространят образованието по цялата страна. И работата тук не е само до броя на хората, а и до дълбочината, до размаха.

Колко грижи са положени, каква огромна енергия е впрегната, за да не се чувствува нито един човек безпомощен и непригоден за работа! И не само в Белорусия, а и сред полуцивилизованите народи на Средна Азия разпространяват образованието с бързината на наводне-

ние. И няма граница неизтощимата им енергия, насочена към това да се открие пред тези народи път към върховете на науката. В театрите огромни тълпи народ, и мнозинството от зрителите са селяни и работници. И никъде не ги оскърбяват. В тези две-три учреждения, които съм посетил досега, ми направи впечатление духовното възраждане и тържествуването на пробуденото човешко достойнство. За нашия народ не може и дума да става, но ако се сравнява с английската работническа класа, разликата е колкото от небето до земята. По цялата страна те осъществяват прекрасно онова, което ние искахме да направим в Шриникетон.[1] Много хубаво би било, ако нашите работници биха могли да дойдат тук да се поучат, макар за кратко време. Всичко, което виждам тук, аз всеки ден сравнявам с Индия и мисля какво сме постигнали и какво бихме могли да постигнем.

Моят спътник, доктор Хари Тимберс, е американец. Изучавайки тукашната система на здравеопазване, той се удивлява на нейната безупречност, а какво да кажем за изтерзаната от болести, гладна, нещастна, безпомощна Индия. Допреди няколко години тукашното население се е намирало в съвсем същото положение като народите на Индия, но за това кратко време у тях са станали мълниеносни промени, а ние сме затънали в блатото на застоя.

Аз не мога да кажа, че те нямат грешки — имат сериозна грешка. И някога тя ще доведе до беда.

Накратко, тази грешка се заключава в следното: тяхната образователна система е излята по шаблон. А човешкото същество, ограничено от шаблон, е неустойчиво, защото ако знанията не са съединени с жив ум, ще дойде ден, когато този шаблон ще стане на пух и прах. Ако ли пък бъде притиснат в тесни рамки, човешкият ум или ще изгуби всякакво значение, или човекът ще се превърне в кукла, която се навива от механизъм.

---

[1] Шриникетон — едно от имената на рода Тагор, където Рабиндранат Тагор през 1921 година открил пункт за подпомагане на селяните. По замисъла на Тагор, Шриникетон е трябвало да стане център за разпространение на агротехнически знания сред селяните и за помощ в областта на образованието и здравеопазването.

Тук между децата съществува разделение на труда и отговорност за него. Направи ми впечатление, че когато децата се грижат за своето жилище, една група отговаря за здравия бит, друга завежда склада и така нататък — цялото ръководство се намира в техни ръце и само един човек наблюдава работата им. Аз винаги съм се стремял да въведа тази практика в Шантиникетон[1], но работата се ограничи само с изработване на правила и не даде никакви резултати.

Една от причините за това е, че главната цел на учебната част у нас е провеждането на изпити, а всичко останало оставаше на второ място. Ако е на лице онова, което се изисква — добре, ако ли не е — не е нужно: ние не сме свикнали да правим повече, отколкото ни е възложено. И освен това, още от детски години сме приучени да зубрим.

От изработването на правила няма никаква полза — ако в душата си се отнасяш към тях с пренебрежение, те не дават никакви резултати.

Тук аз не видях нещо повече от онова, което съм си представял, когато съм размишлявал за работата на село и за образованието: има само сила, инициатива, опитно ръководство.

Струва ми се, че много зависи и от физическото състояние на организма — измъченото от малария, изтощено тяло не може да работи с пълна сила. А в тази сурова страна хората са здрави, затова и работата им спори.

Грешка би било да се пресмята работната сила в нашата страна по броя на хората. Те са непълноценни.

20 септември 1930

---

[1] Шантиникетон — едно от имената на Тагор, където Рабиндранат Тагор е основал национално училище. Там се преподавало по особени, разработени от Тагор методи.

Москва

Ето я — Русия. От прозореца на жилището, разположено в околностите на Москва, аз гледам картината, която се открива пред моя взор. Докъдето стигат очите се разстилат вълнообразно гори — тъмнозелени, светлозелени, бледолилави, зеленикаво-жълти. Далеч в окрайнината на гората — верига от селски къщурки. Часът е около десет; небето е покрито с облаци, но дъжд няма да вали, вятърът люлее върховете на стройните тополи.

Хотелът, в който бях отседнал в Москва за няколко дни, се нарича „Гранд хотел".

Помещението е голямо, но обстановката е много бедна — всичко напомня разорен син на богати родители.

Украшенията, останали от някога, на места са излющени, в драпираните завеси има дупки, които не могат и да се закърпят, и толкова са мръсни, че изглеждат като че никога не са прани.

Навсякъде в града условията са такива.

Остатъците от разкош всред всеобщата занемареност напомнят златни копчета на скъсано палто или кръпки. Никъде в Европа оскъдността в храна и облекло не е така всеобща, както тук. Там навред съществува разлика между богатството и бедността и затова първото нещо, което се хвърля в очи, е великолепието на струпаното богатство. А бедността се крие зад кулисите. Зад кулисите е целият хаос, мръсотията, болестите, бедствията и черната работа, които гасят блясъка. Но на повърхността всичко изглежда гладко и безупречно.

Ако цялото богатство се раздели по равно, ще излезе, че благосъстоянието на страната не е толкова голямо, за да осигури на всички храна и облекло в достатъчно количество.

Тъй като тук няма противоречия, няма и богатства, нито бедност, а само обща сивота.

Такова повсеместно обедняване няма никъде другаде, ето защо тук то веднага се хвърля в очи. Тук живеят само хора, които в другите страни наричаме народ.

По улиците на Москва се вижда най-различен свят. Елегантни хора няма. Достатъчно е да се вгледаш по-внимателно и ще видиш, че безделниците са изчезнали безследно, всички живеят от труда си, никъде не се мярка нито един франт.

*
* *

Случи ни се да посетим един интелигент — доктор Петров. Този човек е много уважаван тук и заема висок пост. Сградата, в която се помещава неговото учреждение, е принадлежала в миналото на някакъв заможен човек, но обстановката вътре е много проста, нито следа от разкош. На голия под, непокрит с килим, в ъгъла стои грозничка маса. Всичко има такъв занемарен вид, като че на външните хора не може да се окаже внимание, защото в къщата току-що е починал бащата и всички скърбят.

В моето жилище, наречено „Гранд хотел", условията за хранене на чужденците са съвсем неприемливи. Но мен това не ме смущава, защото всички са в такова положение.

Припомням си своето детство. Тогава животът, сравнен с тукашния, беше още по-оскъден, но нас това не ни смущаваше, защото тогавашното равнище на живота не беше нито високо, нито ниско — във всеки дом течеше равен, средно задоволен живот. Различна беше само степента на ерудицията, т. е. едни изучаваха музика, пеене и т. н., а други не. Вярно е, че по друг начин общуваха хората помежду си. Но ако тукашният среден човек би видял как живеехме ние и с какво се занимавахме, той би потръпнал от отвращение.

Модата да се гордеем с богатството дойде при нас от Запада. Когато в домовете на сегашните дребни служещи и търговци внезапно потекоха пари, те започнаха да

въвеждат европейски обичаи. Оттогава критерий за интелигентност започна да се смята домашната мобилировка. Ето защо у нас сега богатството е над всичко: над произход, възпитание, образование. Но няма нищо по-безславно за човека от това да парадира с богатство. Трябва да се положат максимум усилия, за да не може тази простащина да се утвърди.

В тази страна най-много ми хареса именно пълната липса на вулгарно перчене с богатство. Само поради това тук така бързо се е разпространило сред народа чувството за собствено достойнство. Простият народ, отхвърлил бремето на неравенството, е успял да се изправи и да вдигне глава.

Като виждам всичко това, аз едновременно се и удивлявам, и радвам. Отношенията между хората са станали удивително леки.

Имам още много да кажа и ще се опитам да го сторя. Но сега трябва да си отдъхна. Затова ще седна по-удобно в дълбокото кресло пред прозореца, ще метна одеяло върху краката си и ако очите ми поискат да се затворят, аз не ще се противя.

19 септември 1930 година

Москва

Много отдавна изпратих писма и на двама ви. Но от вашето единодушно мълчание заключавам, че моите писма са заинтересували тоз-онзи. Подозирам, че подобно нарушение на величието на нашата индийска поща сега се случва понякога. Ето защо в наши дни писането на писма не буди ентусиазъм у мен. При всеки случай, когато няма отговор, аз мълча.

Без вашите писма времето тече мъчително бавно, подобно на безкрайно дълга безмълвна нощ. Понякога дори ми се струва, че животът е свършил. Когато прелистваме календара в очакване на нещо, часовникът отмерва бавно и ние броим всяка минута.

Също както без край са се сменяли одеждите на Драупади[1], колкото повече наближава часът на моето завръщане в родината, толкова по-бавно тече времето. Разбира се, аз ще се върна чак тогава, когато ще бъде необходимо да се върна.

Опитвам се само да се утешавам с мисълта, че всеки отлитащ ден приближава часа на моето завръщане.

Както и да е, аз дойдох в Русия. Бих смятал, че не съм достигнал съвсем целта на своя живот, ако не бях дошъл тук.

Преди да съдиш лошо ли е или добро онова, което те са извършили тук, хвърля се в очи тяхната необикновена смелост.

Религията съществува от памти века. Проникнала е в кръвта и плътта, пронизала е душите и мозъка на хо-

[1] Драупади — принцеса Драупади (действуващо лице от поемата „Махабхарата") била изложена на публично поругание. Смъквали дрехите от тялото ѝ, но едно одеяние се заменяло с друго, защото бог Кришна покровителствувал Драупади.

рата. Безкрайна верига би било изброяването на сградите, портите и пазителите, които са ѝ принадлежали, и огромната сума данъци, които тя е получавала в продължение на векове. А те я изтръгнаха с корен, без да покажат никакво малодушие, страх, съмнение.

Изметоха религията, за да разчистят място на новото.

Възхищава ме вълшебството на европейската наука, способна да твори чудеса, но още повече ме поразява огромното дело, което виждам тук.

Ако те само разрушаваха, не бих се учудил, защото достатъчно способности притежават да рушат, но аз виждам, че са запретнали ръкави и работят, за да изградят на това огромно пространство нов свят. Трябва да бързат, защото целият свят е враждебно настроен към тях, всички са против тях. Те трябва колкото може по-скоро да си стъпят на краката. Длъжни са на всяка крачка да доказват, че онова, към което се стремят, не е грешка, не е измама; те твърдо са решили да изминат едно хилядолетие за десет-петнадесет години. Тяхната икономическа мощ в сравнение с всяка друга страна е извънредно малка, но затова пък волята им е огромна.

Революцията, която се извърши в Русия, се очакваше отдавна именно в тази страна. За нея се готвеха дълго време. Колко знайни и незнайни хора пожертвуваха живота си, търпяха непоносими страдания.

Причини за революция има навред по земята, но те се концентрират само на отделни места. Ако в организма е нарушена обмяната на веществата, това нарушение на редица места се съпровожда от появата на отоци и зачервявания. Именно в Русия нещастните и слабите търпяха, в нищета и безсилие, непоносими страдания, причинени им от ония, в чиито ръце се намираха богатството и силата. Тъкмо в Русия бяха готови да разрешат това противоречие, като го унищожат напълно.

Някога Френската революция заплашваше да помете това противоречие. Още тогава угнетените разбраха, че горчивината и оскърбленията на неравенството са повсеместни. Затова думите на Френската революция за свобода, равенство и братство се разнесоха далеч отвъд пределите на Франция, но отзвучаха. В наши дни лозун-

гите на руската революция станаха лозунги на целия свят. Сега на земята има само един народ, който мисли за интересите на всички хора, а не само за интересите на своята нация. Кой знае дали са вечни и тези лозунги! Но най-важен въпрос на съвременността е, че затрудненията на една нация са част от общочовешките страдания. Това не може да се отрече.

Нашият век вдигна завесата на сцената на всеобщата история. Досега зад кулисите все едно че се правеше репетиция — в различни помещения и на части. В миналото всяка страна бе отвсякъде оградена със стена, макар да не може да се каже, че между отделните страни не е имало никакво общуване. Днес вече аз не виждам оная обособеност на страните, която е съществувала в резултат на това разделение. Тогава е имало самотни дръвчета, сега — гора. Но ако по-рано човешкото общество не е могло да постигне съгласуваност на интересите, сега това е повсеместно явление. Този въпрос е сериозен.

В Токио попитах веднъж едно корейско момче отгде иде нещастието на неговия народ. То отвърна: „Души ни господството на лихварите, ние сме източник на тяхното забогатяване." Аз го запитах: „Но каквато и да е причината, щом вие сте слаби, как ще можете със собствени сили да се освободите от това бреме?" Той отвърна: „Днес на земята мъката обединява слабите. Онези, у които е богатството и силата, се ограждат от целия свят с ковани сандъци и тронове, но те никога не ще могат да се обединят. Силата на Корея е в нейното нещастие."

Днес е извънредно важно обстоятелството, че нещастните виждат колко от тях са излезли на сцената на човешкото общество. Преди, когато бяха разединени, те не виждаха своята сила, понасяха търпеливо страданията, уповавайки се на съдбата. Днес, все още твърде безпомощни, те вече могат да мечтаят за онова прекрасно царство, гдето няма страдания за угнетените и унижения за оскърбените. Ето защо днес те се вдигат в целия свят.

На силните е свойствено високомерието. Силните се стремят да попречат отгоре на влиянието, което днес вдига нещастните, стремят се да спрат неговото разпространение, да го задушат. А в същност те би трябвало

най-много да се боят от страданията на угнетените. Но към тях са привикнали да се отнасят с презрение. Те не се боят да увеличат страданията на хората заради своите печалби и сърцата им не се свиват, когато измъкват двеста и триста процентови данъци от нещастните селяни, обричайки ги на глад. Те знаят, че в тия печалби е тяхната сила. Във всички излишества на човешкото общество се крие нещастие, но на това нещастие не може да се попречи отвън. Не може безкрайно да расте на единия полюс прекомерна сила, а на другия — прекомерно безсилие. Ако опиянението от собствената им сила не умопомрачаваше разполагащите с власт, те биха се изплашили от колосалните размери, които е достигнало това противоречие, защото подобно несъответствие е в разрез със законите на историческото развитие.

Аз нямах ясна представа за болшевиките, когато получих покана да отида в Москва. Отвред чувах най-противоречиви изказвания за тях. Те ми вдъхваха известно съмнение, тъй като онова, което извършиха, бе извършено по насилствен път, но аз забелязах, че в Европа враждебното отношение към тях, като че започна да отслабва. Мнозина ме насърчаваха, като чуваха, че заминавам за Русия. И дори от устата на някои англичани чух одобрителни отзиви за болшевиките. Казваха, че те са започнали изумителен експеримент. Но имаше и такива, които ме плашеха. Плашеха ме с това, че слабото ми здраве няма да издържи на техните ужасни условия на хранене и на липсата на възможности за почивка. Освен това мнозина твърдяха, че онова, което те ще ми показват, в общи линии ще бъде предварително подготвено.

Ето защо трябва да призная, че пътуването в Русия на моята възраст и с моето здраве изглеждаше безразсъдно, но да не отида там, гдето се пренесоха най-големи жертви пред олтара на историята, би било недостойно от моя страна.

Освен това, в ушите ми още звучаха думите на корейския юноша. Понякога размишлявах кой освен мен ще отиде да види как пред дверите на царството на непобедимата, силна със своето богатство западна цивилиза-

ция, Русия, без да обръща внимание на навъсените и враждебни погледи на западните държави, разчиства място на ония, които придобиват сила, без да имат богатство.

Ако те искат да унищожат богатството на богатите и силата на силните, ние няма от какво да се боим и на какво да се гневим. Каква сила и какво богатство имаме ние! В света ние представляваме гладните и безпомощните. И ако някои казват, че се стремят да изправят слабите, как можем ние да им пожелаем да не успеят?

Възможно е те да сгрешат, но нали не може да се каже и за техните противници, че няма да сгрешат. Време е да се заяви, че ако силата на угнетените не се пробуди, за човечеството няма спасение, защото могъществото на силните е нараснало неизмеримо — нажежената земя е окаляна чак до небето от техните черни дела.

Днес угнетените са съвсем онеправдани, защото на единия полюс сега се трупа цялото обществено богатство, а на другия — безпросветната нищета.

От някое време разказите за жестокостите в Дака вълнуваха моя ум. Но английските вестници не помещаваха нито едно съобщение за тази безчовечна жестокост. А тук, ако загине макар един човек от автомобилна катастрофа, вестта се разнася по цялата страна. У нас животът на индийците е невероятно евтин! Има ли защо да се безпокоим за хора, които нямат никаква цена!

Ние не можем да разкажем на света за своите страдания, а нашите зложелатели имат в ръцете си всевъзможни средства, за да разпространяват за нас всякакви мълви.

Това обстоятелство действува угнетяващо върху слабите народи. Нали в наши дни всяко съобщение се разнася бързо по цял свят, а пропагандната машина, намираща се в ръцете на силните нации, може да изобрети всякакви небивалици, за да позори угнетените народи.

Внушава се на целия свят, че между индуси и мюсюлмани у нас ставали кланета и поради това, значи... и т. н. Но нали и в Европа някога се вършеше същото между отделните съсловия. По какъв начин изчезна то? Само чрез разпространение на образованието. И в нашата

страна би могло да изчезне по същия начин. Но в резултат на повече от един век английско господство, само пет на сто от населението в страната са имали щастието да получат образование. Такова образование трябва да се смята за недоразумение.

Без да се мъчат да отстранят причините, които предизвикват презрително отношение към нас, доказват на хората, че сме достойни за презрение. Ние сме безсилни и затова всички камъни падат върху нашите глави.

Доброто образование е основа за отстраняване на всички човешки трудности, ала в нашата страна „въвеждането на ред" поглъща всички средства, затова за други мерки хазната е празна.

Признавам за ценна само една дейност, която се провежда в страната ни — досега давах всичко, което имах, за да науча народа да осъзнава своята сила. Ето защо не отказвах да помагам на властите и дори възлагах на тях надежда, но резултатите ти са известни. Разбрах, че нищо не ще излезе. Най-големият наш грях е нашето безсилие.

Ето защо, когато чух, че в Русия почти от нищо народното образование е взело такива гигантски размери, помислих си, че трябва да замина, дори ако моето немощно тяло не издържи изпитанията. Те разбраха, че единственият път, по който може да се даде сила на слабите, е образованието. Хранене, здраве, спокойствие — всичко зависи от него. Само „въвеждането на ред" не дава нищо на ума, нито на сърцето. А у нас на него възлагаха всички надежди и затова не жалеха никакви средства!

Аз съм човек, възпитан в съвременна Индия, и твърдо вярвах досега, че е невъзможно да се даде образование на 330 милиона души, за което не може да се вини никой друг, освен нашата злочеста съдба.

Когато ми казваха, че тук образованието се разпространявало между работници и селяни с мълниеносна бързина, аз предположих, че това образование е незначително: ще се научат малко да четат, да пишат и да смятат. Вярно е, че ако се пресметне колко хора обхваща, ще се получи солидна величина и това не е малко. Ако в

нашата страна беше така, ние бихме благославяли своите управници.

Но тук аз виждам истинско образование, което може да възпита човека, а не празно зубрене на конспекти, за да се положи изпит за званието магистър.

На този въпрос ще се спра по-подробно друг път — днес вече не остана време. Тази вечер потеглям за Берлин. А после, на 3 октомври, ще отплувам през Атлантическия океан — колко дни ще са необходими за това, сега е още трудно да се каже.

Умът и тялото отказват да се подчиняват, но нямам сърце да се откажа от толкова щастливата възможност — така че ако успея нещо да събера[1], ще си отдъхвам през останалите дни на моя живот.

Но дори ако ден след ден изразходваш, каквото имаш, не е толкова лошо да кажеш накрая последно „прости" и да угасиш мъждукащото пламъче. Така е по-добре, отколкото да започнеш едно дело и да не го завършиш. Колкото по-малко средства притежава човек, толкова по-слаба е силата на неговия дух, а слабостта поражда вялост, безсмислени спорове, раздори и взаимни сплетни. Колко често ситостта е причина за щедрост. Но там, където виждам истински ценности, убеждавам се, че те са създадени не само от богатството — и на бедна земя се раждат златни плодове.

Бих бил щастлив, ако притежавах поне капка от онази неизтощима енергия, смелост, умение и самопожертвователност при разпространяване на образователното дело, които наблюдавам тук. Колкото по-дребнав и нищожен е вътрешният духовен мир на човека, толкова по-голяма е необходимостта от материални средства.

25 септември 1930 година

---

[1] Тагор предприема това пътешествие с цел да събере средства за поддържане на университета в Шантиникетон.

Докато бях в Москва, написах ти две обемисти писма за съветската система.

Кой знае кога ще получиш тези писма и дали въобще ще ги получиш?

С пристигането си в Берлин веднага получих две твои писма. В родината сега е времето на проливните дъждове. Трябва ли да ти казвам с колко топлота в сърцето си спомням как над саловите[1] гори в Шантиникетон се трупат облаци и в потоците вода отлита юли.

Но пътуването из Русия бе изместило от моята памет тази прекрасна картина. Неотстъпно ме преследва мисълта за страданието на нашите селяни. Още от юношески години се запознах отблизо с живота на бенгалското село. Всеки ден общувах със селяните, известни ми бяха всичките им грижи. Зная, че рядко има такива безпомощни същества на света, те са на самото дъно на обществото, гдето не прониква светлината на знанието, пък и кой знае дали има и дихание на живот.

Сред ония, които по онова време излизаха на арената на политическата дейност, нямаше нито един човек, който да смята селянина за свой съотечественик. Припомням си конференцията в Пабна. В разговор с един много голям политически деец казах, че ако ние наистина желаем политически подем за нашата страна, длъжни сме преди всичко да издигнем от дъното нашия народ. Той се отнесе с такова пренебрежение към моите думи, че на мен ми стана ясно: нашите патриоти са научили понятието „страна“ в чуждестранни училища, но със сърцето си не разбират нашия народ. Тази представа е удобна, защото те могат да изпитват огорчение поради това, че страната ни се намира в ръцете на другоземци, да се вълнуват, да

[1] В Индия е разпространено дървото сал.

пишат стихове и с успех да разпространяват вестници. Обаче съзнанието за отговорност ще дойде едва тогава, когато те нарекат нашия народ свой — тогава и ще започне истинското дело.

Оттогава минаха много дни. Дълго още чувах отзвуци от своите изказвания за селото на конференцията в Пабна, и това не бяха само думи. В помощ на селото се събираха пари, но предварително хубавичко омазнени, те изчезваха там, по върховете, гдето нямаше нищо друго, освен думи, а в самата сърцевина на народа, в селото, не отиваше нищо.

Веднъж спрях лодката си на пясъчната плитчина край Пабна и се присъединих към литературна дискусия. Мислех си, че не съм пригоден за никаква друга работа, освен да дълбая с перо в шахтата на собствените си мисли. Но като не успях никого да убедя, че корените на нашето самоуправление са в селото и че е необходимо още днес да започнем разяснителна работа, стана нужда да оставя перото настрани и сам да се заловя за това. В тази работа ми помагаше само един човек — Калимохон. Неговото тяло бе измъчено от болест, по два пъти на ден го тресеше, а името му беше в списъците на полицията.

Оттогава това дело се движи по мъчнопроходима криволичеща пътечка, подтиквано с някои и други средства.

Моята цел беше да пробудя и утвърдя вярата на селяните в собствените им сили. Ето защо две мисли вълнуваха непрестанно моя ум: първо, по закон правото на земя трябва да принадлежи не на помешчика, а на селянина, и второ, не може да се постигне подем в селското стопанство, ако не се обединят земите на селяните на колективни начала. Да се мъчиш да добиеш плодородие от парчета земя, нарязана от синори, като работиш с раяото от времето на прадедите си е все едно да мъкнеш вода със счупена стомна.

Но тия две задачи не са леки. Преди всичко, ако правото на земя се прехвърли на селяните, още в същия момент земята ще попадне в ръцете на лихварите, а от това бедственото положение на селяните само ще се влоши. Веднъж обсъждах въпроса за обединяването на земята със селяни. Когато бях в Шилайдехо, от терасата на къ-

щата, в която живеех, виждах безкрайни поля, ширнали се чак до хоризонта[1]. Още се не зазорило, селяните излизат по отделно, всеки със своя плуг и крава, на полето и след като постържат малко своите парчета земя, си отиват. Ден след ден наблюдавах със собствените си очи как по този начин непроизводително се изразходва раздробената сила. Когато обяснявах на селяните предимствата от общото обработване на обединената земя с помощта на трактор, те се съгласяваха с мен, но казваха: „Ние сме неуки, как ще се заемем за такава голяма работа?“ Ако можех да им кажа, че ще се заема аз, всичко би било наред. Но нима можех да сторя това? Аз не можех да поема върху себе си отговорност за организирането на такова огромно дело — за това нямах нито знания, нито сили, нито средства.

Обаче тези мисли често тревожеха моя ум. Когато кооперативната ситема на Болпур премина в ръцете на Бишобхароти, у мен отново се пробуди надежда, че може да се представи удобен случай. Ръководството премина в ръцете на по-млади от мен хора, по-опитни и знаещи. Вярно, нашата младеж, която се е учила в училищата, е привикнала на зубрене. Образованието в нашата страна е поставено на такива основи, че не изгражда способност за самостоятелно мислене и не насажда трудови навици. Учащите се отървават с това, че назубрят зададеното „от тук до тук“.

Освен дето притежаваме повърхностни знания, имаме и още един недостатък. Ония, които са минали курса на зубренето в училището и които не са го минали, принадлежат към две категории: образовани и невежи. Съзнанието за духовна близост с народа у образованите, които се учат в училище, не излиза извън рамките на книгата. През завесата от книжни листове нашият поглед не прониква до ония, които наричаме простолюдие, те остават неразбираеми за нас. И поради това, естествено, остават извън полето на чашата дейност. Докато в друга страна с помощта на кооперативите се върши сред самия народ градивна работа, у нас се задоволяват с това, че дават

[1] Шилайдехо — село в Бенгалия. Родово имение на Тагор.

на заем, опипвайки предпазливо всяка монета. Защото да дава пари на заем, да изчислява проценти и да получава обратно заетите пари е твърде леко занимание за страхливия ум, дори за най-страхливия, тъй като най-страшното, което може да се случи, е грешка в таблицата за умножение.

Поради недостатъчна смелост на ума и съчувствие към хората у нас е извънредно трудно да избавим нещастните от техните страдания, но затова не може никой да се обвини. Защото някога, още в епохата на търговския капитал, в нашата страна са били основани учебни заведения за подготовка на търговски служещи. Имали сме щастие, че служещите са поддържали добри отношения с господарите. Нали ако не угодничиш, образованието е безполезно! Именно затова главната дейност на попрището за служба на родината се е състояла в това представители на образованото общество да изразяват своите чувства във високопарни изказвания от катедрите на Конгреса и по страниците на вестниците. А нашите ръце, привикнали да държат перо, нищо не са добавили към това.

Но, възпитан в атмосферата на тази страна, аз не се осмелявам да мисля, че е възможно да се свали тежкият камък на невежеството и неравенството от гърдите на много милиони хора. Досега размишлявам може ли поне мъничко да се направи в това отношение. Винаги съм смятал, че в народа има такива глъбини, непокътнати от векове, където не може да проникне слънчев лъч и затова ние сме длъжни да насочим всички сили, за да запалим там поне кандилца. Но обикновено дори съзнанието за тази необходимост не е достатъчен импулс за човешкия ум, тъй като не си представяме ясно какво може да се направи за ония, които не виждаме в тъмнината.

Аз пристигнах в Русия с подобни плахи мисли и тук чух, че мащабите за разпространение на образованието сред селяните и всички трудещи се растат много бързо. Предполагах, че смисълът на това се заключава в обстоятелството, че в тукашните селски училища се работи повече отколкото у нас по първата част на буквара и най-много по втората. Предполагах, че по списъците на

селяните ще мога да видя кой от тях умее да се подписва и да брои до десет.

Имай пред вид, че революцията, отхвърлила царското самодържавие, е станала през 1917 година, т. е. изминали са само тринадесет години. През цялото това време е трябвало да се сблъскват с враждебно отношение както вътре, така и вън от страната. И никой не им помага в тежките им усилия по преустройство на държавната система. Пътят се затруднява и от огромните стари отживелици от предишното ненавистно управление. Народите на Англия и Америка са участвували пряко и косвено в революционното движение, чиято огромна вълна изтласка русите на пристана на новата ера. Икономическите им ресурси са незначителни, чуждестранните банки не са им давали кредит. Поради недостатъчния брой фабрики и заводи производствената мощ на страната е била нищожна. Ето защо, за да постигнат целта си, те са били принудени да продават най-необходимото. И въпреки всичко, за тях е неизбежно да поддържат най-непроизводителното учреждение в цялата държавна система — Военното министерство — макар че неговото поддържане е разточителство. Но в съвременната лихварска епоха всички държави са техни врагове, а арсеналите на тия държави са пълни.

Спомням си, че със своето предложение в Обединените нации за намаляване на въоръжението те поразиха всички, които се преструваха, че са поддръжници на мира. Защото в техните цели не влиза усилването на собствената им мощ или отбрана сами за себе си, тяхна цел е да създадат върху широка основа ясна система за производство на всички средства за подобрение състоянието на образованието, здравеопазването и храненето на населението, за тях най-необходимото нещо е нерушимият мир. Но ти знаеш, че ръководителите на Обединените нации, макар и да крещят с цяло гърло за мир, съвсем не се стремят да усмирят разпасалите се хулигани. И във всички империалистически държави производството на оръжие сега е взело връх над производството на продоволствие. Между това в продължение на много години Русия е търпяла ужасен глад, тук са умре-

ли голям брой хора. Но макар да не получават помощ отвън, те са успели да понесат и този удар. Изминаха само осем години, откак са пристъпили към съзидателна работа за изграждането на новата ера.

Работата не е малко — тяхната огромна държава се разпростира и в Европа, и в Азия. В нея живеят толкова много народности, колкото дори Индия не познава. Между тези народности съществуват огромни различия както в душевния им строй, така и в географските условия на тяхното разположение. И в същност техните трудности, произлизащи от многообразието на националностите, от многообразието на условията за живот, представляват картина на трудностите в целия свят, само че в намален мащаб.

Аз ти писах и по-рано, че на пръв поглед Москва ми се стори твърде мрачна в сравнение с всички други градове на Европа. Из уличната тълпа не се вижда нито един франт, целият град се облича съвсем ежедневно. По работния костюм класовите различия въобще не личат те се забелязват само в празничното облекло. А тук дрехите, празничното облекло е еднакво за всички. Всичко напомня едно работническо селище; накъдето и да погледнеш, навсякъде виждаш работници. Няма нужда да отиваш в библиотека, да прелистваш книги или да пътуваш по села и населени пунктове с бележник в ръка, за да видиш измененията, станали сред работниците и селяните.

Натрапва се само един въпрос: къде са се дянали ония, които наричахме „светски хора"?

До тукашния народ не се е докоснала дори сянката на светския човек, днес на авансцената са излезли онія, които векове са били зад кулисите. Аз веднага се освободих от измамната представа, че те са изучили първата част на буквара и могат как да е да четат само печатни текстове. За няколко години те са станали хора.

Спомних си за нашите селяни и работници. И ми дойде на ум арабската приказка за славата на вълшебника. Преди десет години, също както трудещите се от нашата страна, те са били неграмотни, безпомощни, гладни, също така заблудени от слепи условности и фанатична ре-

лигиозност. Когато ги сполетявала мъка и нещастие, те удряли чела о църковните прагове, в страха си пред задгробния свят падали в ръцете на попове, умът им бил неразвит, а ужасът пред тоя свят ги хвърлял в лапите на чиновници, лихвари и помешчици, които ги ритали с ботушите си, а те чистели тия ботуши да блестят.

Хилядолетия тяхното положение си оставало непроменено, транспортът, техниката били от прастари времена. На съвременните оръдия за производство обръщали гръб. Призракът на миналото е тежал на раменете на нашия тристамилионен народ, затваряйки очите му — у тях е било същото. Кого, освен нещастните индийци, би могло да учуди това зрелище — как за толкова кратък срок е пометена планина от фанатизъм и безпомощност? Наистина, когато у тях са ставали тези промени, те не са знаели какво представлява нашето прехвалено „въвеждане на ред". Аз ти писах вече, че за да видя външния облик на преобразения, просветен народ, не ми беше нужно да отивам далече, нито влизайки в ролята на училищен инспектор да се вглеждам и вслушвам правилно ли произнасят небния звук „н".

Една вечер посетих в Москва някакво учреждение. Беше Дом на селянина. Срещу малко пари селяните могат да отседнат тук няколко дни, когато идват за нещо в града. Аз разговарях с тях. Когато ще бъде възможно да се поведе такъв разговор с наши селяни, ние ще можем да освободим Комисията Саймон[1].

Разбрах, че у нас би могло да има всичко, ала няма нищо — само „въвеждане на ред". С безсрамна тенденциозност се разпространяват слухове, че у нас ставали стълкновения между общините. Тук между евреи и християни също са се случвали срамни, варварски стълкновения, подобни на нашите, но благодарение на образованието и системата на управление това явление е премахнато из основи. Много пъти съм си мислил, че Комисията Саймон би трябвало да посети Русия, преди да дойде при нас.

---

[1] Комисията Саймон — комисия, назначена от английското правителство през 1927 г. Задачата ѝ е била да проучи възможностите за подобряване системата на управление в Индия.

Мисля, ти ще разбереш защо на такава изящна жена като теб пиша такова неизящно писмо. Днешните събития в страната ме вълнуват също така, както някога ме вълнуваха кървавите схватки в Амритсар[1]. А ето отново събития в Дака, които аз преживявам тежко.

Правителството потуши тия инциденти, но всички, които се занимават с политика, знаят цената на подобни своеволия. Ако подобно събитие би станало тук в Русия, никакво замаскиране не би могло да скрие това позорно петно.

Дори и Шудхиндро, който никога не се е отнасял съчувствено към политическото движение в нашата страна, ми написа писмо, от което се вижда до каква степен е стигнало в този момент у нас недоволството от мероприятията на правителството.

Е, този път писмото ми до тебе остава незавършено — листовете ми се свършиха, пък и времето изтече. В следващото писмо ще допиша, каквото не успях сега.

28 септември 1930 година

---

[1] Амритсар — В град Амритсар английска войска стреляла срещу мирна демонстрация на трудещите се през 1919 година.

Берлин

В обемисто писмо от Москва споделих с теб своите мисли за Русия. Ако получиш това писмо, ще можеш да си съставиш известна представа за тази страна. Изложих ти накратко какви мерки се вземат тук за всестранното развитие на селяните.

У нас систематично се подтиска умът на ония, които принадлежат към числото на непросветените и невежите, които са лишени от каквито и да било удобства в живота. А тук, след като се запознах с хора от същата класа, разбрах как ужасно се унищожава богатството на човешката мисъл чрез подобно неприязнено отношение на обществото, какво безразсъдно прахосничество е това, каква жестока несправедливост!

В Москва имах възможност да посетя Дома на селянина. Това е нещо като клуб. Такива места за отдих сега има навред в Русия. Във всички тези клубове се дават обяснения по въпроси на селскостопанската наука, на общественото устройство и др.; на неграмотните се помага да учат. Пак тук в специални аудитории четат на селяните лекции за предимствата от обработването на земята според изискванията на науката. Във всеки такъв клуб има музей, където са събрани предмети, необходими за всестранно научно и обществено обучение. Освен това, създадени са условия селяните да могат да получават необходимата консултация.

Селяните, които пристигат в града, могат срещу много малко заплащане да прекарат тук до три седмици. Чрез широкото разпространение на подобни домове съветското правителство е вдъхнало свежи сили у изстрадалите селяни, като е създало по тоя начин основа за изграждане на нов живот за цялото общество.

Когато влязох в Дома, видях няколко души, които се хранеха в столовата. Отбих се в читалнята — там други четяха вестници. След това се качих в голяма зала горе, гдето скоро се събраха всички. Пристигнали бяха от различни краища, неколцина от много далеч. Държаха се твърде свободно, без всякакво смущение. След като ме представи и запозна с тях, директорът на Дома каза няколко думи, а после и аз казах нещо.

След това събралите се селяни започнаха да ми задават въпроси.

Най-напред един от тях ме запита защо в Индия стават сблъсквания между индийци и мюсюлмани. Аз му отговорих: „Когато бях малък, нямах понятие за това варварство. По онова време и в селото, и в града между тези общини съществуваше дружба. Имаха еднаква работа и общи интереси, дружни бяха и в радост, и в мъка. А тази срамна проява възникна едва тогава, когато в страната започна политическо раздвижване. Но каквито и причини да е имало в миналото за такова безчовечно, жестоко отношение един към друг, главната беда се крие все пак в невежеството. У нас и досега не се разпространява по необходимия начин онзи минимум от просвета, който може да премахне зложелателните мисли. Това, което видях във вашата страна, ме удиви."

Въпрос: Вие сте писател, писали ли сте нещо за селяните във вашата страна? Какво ги очаква за в бъдеще?

Отговор: Не само съм писал, но съм и работил за тях. Аз открих за тях учебни заведения. И сега им помагам в делото за общ подем на селото, доколкото ми е по силите. Но моите опити са съвсем незначителни в сравнение с огромното разпространение на образованието, извършено у вас за толкова кратък срок.

Въпрос: Какво е вашето мнение за нашите опити да колективизираме земята?

Отговор: Аз не съм достатъчно осведомен, за да ви отговоря на този въпрос. Бих искал да чуя вас. Иска ми се да зная дали чрез това се насилва вашата воля.

Въпрос: Нима народът на Индия не знае, че у нас

се извършва колективизация и изобщо в Индия не знаят ли за всички наши начинания?

Отговор: Само малцина са дотолкова образовани, че да знаят. Освен това, сведенията за вас по различни причини се прикриваха. А онова, което стигаше до слуха, не винаги се оказваше достоверно.

Въпрос: Нима вие не знаехте досега, че в нашата страна са създадени специални клубове за селяните?

Отговор: Всичко, което се прави за вашето благополучие, видях и научих едва след като пристигнах в Москва. Отговорете ми на въпроса: какво е вашето мнение като селяни за резултатите от колективизацията и какви са вашите пожелания?

Един млад селянин, дошъл от Украйна, каза: „Изминаха две години, откак бе създаден колхозът, в който работя аз. Имаме овощна и зеленчукова градина, плодовете и зеленчуците изпращаме в специални фабрики. Там ги консервират. Освен това имаме огромни поля, които засяваме с различни видове зърнени храни. Работим по осем часа. След всеки пет работни дни почиваме. Нашата реколта е почти два пъти по-голяма от реколтата на съседите, които работят частно на своя земя. Почти от самото начало в нашия колхоз влязоха сто и петдесет селски семейства. През 1929 година половината от селяните излязоха от колхоза. Причината е там, че някои работници по места не изпълняваха точно указанията на първия секретар на Комунистическата партия, Сталин. Според него обединението трябва да става на доброволни начала в рамките на общността. Но тъй като на много места чиновниците забравиха това мнение, доста селяни излязоха от колхозите. Наистина, постепенно една четвърт от селяните се завърнаха. И сега, в сравнение с преди, ние станахме още по-силни. Започнахме да строим нови жилища, голяма трапезария и училище за нашите колхозници."

След това една селянка от Сибир каза: „Аз съм в кооперативното стопанство вече близо десет години. Не бива да се забравя, че с колективизацията на селското стопанство е тясно свързан и въпросът за освобождаване на жените. За десет години нашите селянки много се

измениха. Сега те вярват повече в своите сили, главният им интерес е насочен към работата и затова помагат за издигането на жените, които още изостават. Ние образувахме група от жени-колхознички, които пътуват из страната, провеждат разяснителна работа сред жените, като им обясняват колко предимства дава колективизацията за духовното и материално издигане на селските маси. За да стане по-лек животът на жените-колхознички, във всеки колхоз се строят градини, ясли, училища и обществени трапезарии.

В Кавказ има един известен совхоз, който носи името „Гигант". Един тамошен селянин, разказвайки за колективизацията в Русия, ми каза: „В нашето стопанство има сто хиляди хектара земя. Миналата година у нас работеха три хиляди селяни. Тази година броят им малко намаля, но реколтата в сравнение от миналата година трябва да се увеличи, защото тази година приложихме механизирана обработка на земята и използувахме минерални торове. Имаме повече от триста трактора. Работният ден е осем часа. Ония, които работят повече, получават възнаграждение за извънредна работа. Зиме на полето има по-малко работа, затова селяните отиват в града да строят жилища, да ремонтират пътища или да извършват друга работа. Но и докато отсъствуват, една трета от заплатата им тече, а семействата им остават на старото място."

Аз попитах: „Кажете ми, имате ли някакви възражения или напротив — одобрявате това, че личната собственост в колхозите се превръща в обществена?

Директорът предложи да изкажат мнението си с вдигане на ръце. И аз видях, че мнозина от присъствуващите не одобряват. Помолих да ми обяснят причините за това си отношение, но никой не можа да ми обясни достатъчно ясно. Един каза: „Аз и сам не разбирам достатъчно добре." Вероятно причината за това несъгласие се крие в човешкия характер. Ние бездруго сме свикнали да се отнасяме към своите вещи като към своя собственост. Желаем да дадем израз на своето „аз", и собствеността е средство за такъв израз. Могъщи са ония, които имат по-силни средства, те не познават привързаност към соб-

ствеността. Те могат да бъдат разточителни, но за обикновения човек собствеността е език на неговата индивидуалност: да изгуби нея — значи да стане глухоням.

Ако собствеността се разглежда само като средство за поддържане на съществуването, а не като проява на душата, то с помощта на обединяване на собствеността би могло лесно да се обясни защо нейната загуба може да подобри условията за съществуване.

Най-добрите белези на проява на душата — такива като умът и талантът, не могат да бъдат отнети със сила, а собствеността отнемат, с нейна помощ мамят. Ето защо разделянето на собствеността и използуването ѝ за различни цели поражда в обществото такава жестокост, такава измама, такава безгранична вражда. Аз не мисля, че може да се намери нещо друго, освен средното разрешение на този проблем, т. е. по отношение правото на лична собственост би трябвало да се ограничи безкрайната свобода на натрупване. Оная част, която превишава установената граница, трябва да се иззема в полза на обществото. Тогава чувството за собственост няма да води до изкушение, до измама и жестокост. При разрешаването на този проблем съветската власт се стреми да не признава привързаността на човека към собствеността. Ето защо те не стигат границите на насилието. Не може да се каже, че у тях няма свобода на личността, но трябва да се каже, че няма егоизъм, т. е. някаква част от необходимото имущество ще принадлежи на мен, а останалото трябва да принадлежи на другите. Разрешаването на проблема е възможно само в случай на признаване на моето „аз“ и „аза“ на другите. Ако се признае само едно от тях, стълкновението с човешката природа е неизбежно. Хората, възпитани в атмосферата на Западна Европа, възлагат много големи надежди на силата.

Ако със сила се внедрява само каквото е необходимо, това е много хубаво, но прилагането на сила във всеки друг случай може да доведе до нещастие. Ако се стремим с физическата сила да задушим силата на истината, кога да е между тях ще произлезе разрив.

Един селянин от централната част на Азия (Башкирска република) каза: „Сега аз имам собствен участък земя, но скоро ще вляза в съседния колхоз, защото виждам, че системата на колективното стопанисване е значително по-производителна от частната и дава по-голям добив. Ако се наложи за обработването на земята да се използува трактор, собственикът на малък участък не е в състояние да купи трактор. И освен това, невъзможно е да се работи с трактор в нашите мънички парчета земя."

Аз казах: „Вчера разговарях с един високопоставен държавен деец. Той твърди, че никъде не съществува толкова широко разклонена система за всестранна помощ на жените и децата, каквато е въвело съветското правителство. Запитах го истина ли е, че се предполага да бъде унищожено семейството, като отговорността за децата поеме държавата. Той отговори, че това не влизало в най-близките задачи, но ако един ден, благодарение порасналата отговорност на държавата за децата семейните рамки изчезнат, това ще бъде доказателство, че чрез разпространение на нови отношения в обществото старите семейни връзки от само себе си отмират поради своята ограниченост и непълноценност."

Бих искал да знам вашето мнение тъкмо по този въпрос. Как мислите вие, може ли да се запази семейството, като се подкрепя системата на колективизация?

Същият младеж от Украйна каза: „Позволете ми да изкажа собственото си гледище за влиянието, което оказва новата обществена система върху семейството. Когато моят баща беше жив, по шест месеца през зимата работеше в града, а през лятото аз с братята и сестрите си пасях по шест месеца стадото на господарите. Почти не се виждахме с баща ми. Сега няма такова нещо. Моят син се връща от училище и ние с него се виждаме всеки ден."

Една селска девойка каза, че благодарение на широката система за надзор и възпитание на децата значително са намалели спречкванията между родителите. Освен това, благодарение на тази отговорност родителите са успели сами истински да осъзнаят какво значи възпитание на децата.

Друга девойка, от Кавказ, каза на преводача: „Кажете на поета, че ние, жителите на кавказките републики, особено силно почувствувахме, че Октомврийската революция ни донесе истинска свобода и щастие. Ние започнахме да градим нов живот, но много добре разбираме всички трудности на тази задача и затова сме готови да направим всякакви жертви. Кажете на поета, че многобройните народи на Съветския съюз искат да предадат чрез него своето дълбоко съчувствие към индийския народ. Аз мога да заявя, че ако би било възможно, бих оставила своя дом, семейството си и бих заминала да помогна на неговите съотечественици."

Измежду разговарящите с мен имаше един човек с монголско лице. В отговор на моя въпрос той каза, че е син на киргизки селянин и е дошъл в Москва да учи в текстилен институт. След три години ще стане инженер и ще се върне в своята република. След революцията там била построена огромна фабрика, в която той ще работи.

Имай пред вид, че единствена причина представителите на различни националности да получат неограничени възможности за свободно творчество, за овладяване техниката на производството е това, че те не използуват машините за свои лични, користни цели. Всеки, който учи, прави това, за да бъде полезен на всички, а не само за богатите.

В своята алчност ние обвиняваме машините, пияницата вижда причината за своето падане в гредата, препречила пътя му. По същия начин невежият учител винаги обвинява ученика за собствената си некадърност.

През време на своето посещение в Дома на селянина в Москва аз със собствените си очи видях колко много руските селяни за десет години са изпреварили индийските. И не само в това, че са се научили да четат — тяхната душа се е изменила, те са станали хора. Да говоря само за образованието, значи да не кажа всичко. Необикновена е огромната енергия, която проявяват в цялата страна за подем на земеделието. Както и Индия, тази страна е аграрна, затова тук не може да се осигури съществуването на хората без грижа за издигане на сел-

скостопанската наука. Те не са забравили това. Готови са да направят и невъзможното. Но не с помощта на високо платени държавни чиновници. Те привличат в тази работа всички способни и всички, които се занимават с наука. За тези десет години техният департамент за изучаване на селското стопанство е достигнал такова равнище, че славата му е призната от световната наука. Преди войната в Русия не са се опитвали да селекционират зърното. Сега те селекционират до тридесет милиона мона[1] жито. Освен това, засаждането на зърнени храни се практикува не само по опитните участъци на селскостопанските институти, но бързо се разпространява из цялата страна.

Големи селскостопански опитни станции са основани из цялата страна — Азербайджан, Узбекия, Грузия, Украйна и др. републики в Русия. На нас, британските поданици, дори не ни се е присънвала тази всеобхватна, безгранична, неуморна енергия, която влагат тук за образованието и обучението на всички нации и народности от всички краища и области на Русия. Преди да дойда тук, не можех дори да си представя, че може да достигне такива размери. Ние от детинство сме възпитавани в атмосфера на „поддържане на реда", в която няма място за подобни примери.

Когато бях в Англия, чух за първи път от един англичанин, че в Русия се развива необикновена дейност за подобряване на народното благосъстояние. Със собствените си очи видях, че у тях няма никаква дискриминация. Те са въвели така добре организирана система за разпространение на образованието всред изостаналите народи, влизащи в Съветския съюз, каквато е недостъпна за индийския народ. По целия свят се разпространяват слухове за нашата умствена и духовна ограниченост, за нашата изостаналост — неизбежен резултат от невежеството. В Англия е разпространена поговорката: „По-лесно е да обесиш куче, ако го охулиш." За да не може никога да се измие позорът, у нас се изграждат затвори и бесилки.

1 октомври 1930 година

[1] Мон — мярка за тегло. Монът не е еднакъв в различните части на Индия. Бенгалският мон е около 38 килограма.

Берлин

Получих твоето писмо тъкмо когато след пътуването си в Русия се готвех да тръгна за Америка. Отидох в Русия да се запозная с тамошната просветна система. Всичко, което видях, ме удиви. За осем години просвещението е изменило духовния облик на цялото население.

Немите са проговорили, смъкнато е булото, откривайки душите на ония, които векове не са виждали светлина, безсилните отново са придобили душевни сили, презрените са се издигнали от низините на обществото и са получили право на еднакво с всички обществено положение.

Толкова много са хората и такива мълниеносни са промените, че е трудно да си ги представиш. Душата ти се радва, като гледаш как благодарение на образованието пресъхналата от векове река става пълноводна. Навред кипи живот. Светлината на нови надежди озарява надалеч целия им живот.

Те са се заели с три неща: образование, селско стопанство и техника. Обединявайки народите по тия три направления, те се стремят да им дадат всички възможности да се развиват духовно, да живеят и да се трудят. Както и в нашата страна, тукашното население живее от селското стопанство. Но нашият селянин е от една страна невеж, а от друга — безсилен, т. е. той е лишен и от образование, и от сила. Единствената му слаба защита е традицията — също като слугата от старо време той малко заляга, но затова пък много шета. Такава традиция спъва движението напред. Но той векове продължава да превива гръб.

В отдавнашни времена бог на селяните у нас е бил струва ми се, Габардхондхари Кришна, който е прекарал живота си в пастирска колиба. Имал е по-възрастен брат — орачът Болрам. Плугът на Болрам е заменял на човека машината. Машината облекчава труда на селянина. Но в наши дни никъде по полята не се вижда Болрам — срам изгаря лицето му и той е заминал в оная далечна страна, гдето неговото оръжие е засияло с нова сила. Повикали са го русите. У тях буквално пред очите ти на мястото на отделни парчета земя се е ширнало огромно поле, гдето новото оръжие е вдъхнало живот в мъртвото тяло на Ахаля[1].

А у нас Болрам, който покровителствува селскостопанските оръдия, е приел образа на Рама[2].

Преди революцията през 1917 година 90% от тукашните селяни не били виждали с очи съвременни селскостопански оръдия. Както и нашите селяни, гладни, безпомощни, покорни, те напомняли нещастния Рама. А днес по техните нивя са се появили хиляди механични съоръжения. Преди те са били онова, което у нас се нарича божи твари, а сега са войската на Болрам.

Но машината сама по себе си, ако не спомага за развитието на човека, не може нищо да направи.

Съзнанието на селяните се развива с развитието на тяхното стопанство. Тукашната образователна система се гради на жива основа. Аз винаги съм казвал, че е необходимо образованието да бъде по-близо до живота. Когато е откъснато от живота, то се превръща в мъртъв капитал, престава да носи полза. Като дойдох тук, видях, че са направили образованието жизнена сила, защото те не отделят училището от околния свят. Те въвеждат образованието не за да полагат изпити или да направят пандити[3] от всички. Простата цел на разпространявано-

[1] Ахаля — жена на митическия индуски проповедник Гаутама, който я превърнал в камък заради неверността ѝ.

[2] Рама — герой от епическата поема „Рамаяна", пропъден от баща си, благодарение клеветите на неговата втора жена, да се скита по света.

[3] Пандит — титла на кашмирски брахмин — получил индуско богословско образование.

то у тях просвещение се заключава в стремежа да възпитават човека.

Ние имаме висши учебни заведения, но притежаваме по-малко ум и сили, отколкото образованост и знания. Бремето на книжните знания ни отнема способността да се занимаваме с духовно възпитание. При разговор с наши студенти съм се убедил, че те дори нямат въпроси. Не разбират връзката между желанието да знаеш и знанието. На тях никога не са им вдъхвали жажда за знания — отпърво са се учили само по установената традиция, а после са повтаряли заученото, за да получат бележка на изпитите.

Помня как веднъж, когато група последователи на Махатма[1] се върнаха от Южна Америка в Шантиникетон, аз запитах едного от тях иска ли да се разходи с нашите ученици в Парулската гора. Той отвърна, че би желал да запита за това ръководителя на тяхната група. Аз казах: „Попитайте, моля, но ми кажете вие сам желаете ли?“ Той каза: „Аз не зная.“ Този човек не чувствуваше ни най-малко желание да има свое собствено мнение по който и да е въпрос; ако го изпратиш — ще отиде, но да мисли сам, не му се иска. Макар такъв незначителен въпрос да не определя всеобщата умствена леност на нашите студенти, все пак, ако поставиш пред тях някакъв по-вълнуващ въпрос, можеш да откриеш, че техният ум не е готов да го реши. Те само чакат да чуят какво ще кажем ние отгоре. Никъде в света няма по-безпомощни умове.

Аз ще се постарая подробно и всестранно да осветля тукашната образователна система. От книги и доклади можеше да се почерпи доста за състоянието на образованието, но влиянието му сред хората се проявява особено ясно на дело. Тук аз се убедих в това. Запознах се със създадените учреждения, които се наричат пионерски комуни. По броя на децата тия пионерски отряди са същите като отрядите на бойскаутите у нас в Шантиникетон.

[1] Махатма Ганди — Индийски политически деец, ръководител на партията „Индийски национален конгрес“. Убит от политически противници на Конгреса.

Когато влязох в дома, видях от двете страни на стълбата момчета и момичета, строени в тържествени мълчаливи редици, за да ме приветствуват. Щом влязох в стаята, те насядаха около мен така, като че аз също бях от техния отряд. Имай пред вид, че те всички са сирачета. Всички са представители на оная класа, която никога не е могла да изисква от когото и да било грижливо отношение към себе си. В миналото са стояли на най-ниското стъпало на обществото. А сега виждах пред себе си лицата им, по които нямаше нито следа от потиснатост и унизеност. Никакво стеснение и скованост. Умът им е целенасочен и тъй като пред себе си имат широко поле за дейност, изглеждат сякаш винаги пълни с енергия, сякаш у тях няма и най-малка следа от отпуснатата разсеяност.

След като отговорих на приветствието им, едно момченце каза: „Ония, които живеят от чужд труд, присвояват доходите само за себе си, а ние искаме цялото богатство на страната да се дели между хората по равно. Тук на това ни учат."

„Ние сами ръководим всичко — добави едно от момиченцата. — Работим всички заедно, помагаме си със съвети един на друг и одобряваме само онова, което е добро за всички."

„Можем да сгрешим — каза друго момиче, — но когато се наложи, можем да се възползуваме от съвета на възрастните. Ако е необходимо, малките деца се съветват с по-големите, могат да се съветват и с учителите. Такива са принципите на управлението в нашата страна. Тук ние изучаваме тия принципи."

Оттук можеш да направиш извода, че тяхното образование не се ограничава в зубрачество. Те си изработват свое поведение и характер, подчинявайки го на общите високи интереси на всички хора. Поели са такова задължение и да го изпълнят е за тях въпрос на чест. Аз много пъти съм говорил на своите ученици и учители, че желая в Шантиникетон да се установи в по-малки размери онази човечност и осъзната отговорност за самоуправление, които изискваме от цялата страна. Тукашната система трябва да е система на колективно само-

управление между преподаватели и студенти. Ако тази система успее да разреши изцяло всички тукашни проблеми, с нейна помощ ще успеем и ние да решим всички наши задачи. Не може да се стои на трибуна и да се крещи с цяло гърло, че личните интереси трябва да се подчинят на обществените — нужно е за тази цел да се създаде опитен участък. Такъв участък е нашият Шантиникетон.

Аз ще ти дам един малък пример. Никъде няма такова ненормално отношение към навиците и вкусовете като в Бенгалия. Ние без особена нужда претоварваме и кухнята, и стомаха си. Много е трудно да се промени това отношение към храната. Но ако нашите студенти и преподаватели, винаги загрижени за благосъстоянието на своята нация, биха могли да поемат задължението да следят по необходимост своя вкус по отношение на храненето, те биха спомогнали за онова, което аз наричам възпитание. Три пъти по девет е двадесет и седем — назубрянето на тия цифри ние наричаме образование. Ако децата ги забравят или не проявяват внимание към тях, смятаме това за ужасно престъпление. А глупостта на преподавателите е там, че отдават по-малко значение на онова, което ние поглъщаме. Ние носим отговорност пред цялата страна за нашата ежедневна храна и тази отговорност е много сериозна. Тя трябва с пълно съзнание да се смята за по-важна от бележката на изпита.

Аз запитах пионерите: „Какъв е редът у вас, когато някой се провини?“

Едно момиченце каза: „Ние нямаме никакво началство, затова сами наказваме.“

„Моля, разкажете по-подробно — помолих аз, — какво точно правите: свиквате някакво събрание ли, за да обсъдите постъпката на провинилия се? Или из своята среда избирате съдия? И какви наказателни мерки вземате?“

То отговори: „Не е същински съд, ние изказваме неодобрението си. Осъждаме оня, който е извършил грешка, по-тежки наказания нямаме.“

Едно момченце каза: „Когато той е огорчен, и ние всички сме натъжени, и това е всичко.“

„Представете си — казах аз, — че някое от децата смята за несправедливо обвинението срещу него, може ли тогава да апелира към някого от по-горестоящите?"

Момчето отговори: „В такъв случай гласуваме: щом мнозинството от нас са на мнение, че той е виновен, с това разговорът свършва."

Аз казах: „Разговорът може да се прекрати, но ако някое дете смята, че мнозинството се е отнесло несправедливо към него, може ли да възрази?"

Едно момиченце стана и каза: „Ако е така, обръщаме се за съвет към учителите, но такива случаи никога не сме имали."

Аз казах: „Самото това единство, с което вземате всички ваши решения, ви защищава срещу обвинение."

На въпроса в какво се състои тяхното задължение, те ми отговориха: „В другите страни хората се стремят да получат за своята работа възнаграждение или почит. Ние такива неща не искаме, желаем само справедливост за целия народ. Ходим по селата и учим селяните да четат и пишат, обясняваме им как да поддържат чистота, обясняваме им, че е необходим съзнателен подход към всяка работа. Понякога живеем сред тях. Изнасяме пиеси, разказваме им за положението в страната."

След това децата пожелаха да ми покажат какво те наричат жив вестник. „Ние трябва да знаем много за своята страна — каза едно момиче — и онова, което знаем, трябва да стигне до съзнанието на всички. Нашата работа може да бъде ценна само тогава, когато сме проверили и премислили всичко, което знаем."

Едно от момиченцата добави: „Най-напред получаваме знания от книгите и от своите учители, след това ги обсъждаме помежду си и едва тогава ни се разрешава да ги предаваме на други."

Показаха ми живия вестник. Той бе на тема петилетният план. Работата е в това, че са поели тежкото задължение да издигнат за пет години цялата страна с помощта на техниката, да използуват навред електроенергията и силата на пара́та. Когато се говори за тяхната страна, трябва да се каже, че тя не се ограничава в Европейска Русия, а се простира далеч в Азия. Колесницата на тяхната енергия ще полети и натам, но не за да уве-

личи богатството на богатите, а за да повдигне целия народ, сред който има и средноазиатски тъмнокожи. Никой не се страхува и не умува какво ще стане, когато и те придобият сила.

За такава една работа са им необходими огромно количество пари. На европейските пазари техните пари не са в обръщение и те могат да купуват само срещу стока. Ето защо, за да купят необходимото, продават и последните си хранителни припаси: жито, месо, масло, яйца — всичко е отишло на чуждестранните пазари. Народът се е озовал пред пропастта на глада. Сега им остава още малко, но техните успехи не влизат в плановете на империалистите. Чуждите инженери дори са причинявали вреди на техните фабрики и заводи. Делото е огромно и трудно, а времето е много малко. Те не могат да отлагат, защото са изправени пред лицето на враждебния капиталистически свят, за тях е крайно необходимо колкото може по-скоро да организират със собствени сили производство на разнообразна продукция. Изминали са три години, съпътствувани от много трудности, сега им остават още две.

Живият вестник напомня театрално представление. Те танцуват със знаменца в ръце и пеят за резултатите, които след време ще постигне тяхната страна, като механизира своята икономика. Това зрелище заслужава да се види. На ония, които в живота са лишени от необходимите условия и живеят сред страшни трудности, трябва да се покаже, че много скоро трудностите ще изчезнат, та в предверието на светлото бъдеще те да могат с чест да издържат всички изпитания, без да униват.

Извънредно радостно е, че целият народ е готов да понася жертви. Този жив вестник разказва по същия начин и за събития в другите страни. Спомних си постановката на една пътуваща трупа в Потисор, която показваше радостта на свободния дух и тяло — методът бе същият, но целта друга. Мисля, като се върна у дома да се опитам да направя жив вестник в Шантиникетон.

Дневният режим на пионерите е следният. Стават в седем часа сутринта. Петнадесет минути правят гимнастика, след това се измиват и закусват. В осем часа вли-

зат в клас. В един часа прекъсват, за да обядват и да отдъхнат. Занятията им продължават до три часа. Изучават история, география, аритметика, основи на естествознанието, на химията, на биологията, механика, конституция, литература, ръкоделие, дърводелство и книговезство, използуване на съвременните селскостопански машини и други предмети. Неделя нямат. През всеки пет дни имат ден за почивка. В определени дни след три часа пионерите (челният отряд) посещават по списък фабрики, болници, села и други места.

Посещението на селата е включено в системата. Понякога сами играят пиеси или ходят на театър или кино. Вечер четат книги, разговарят, спорят, уреждат си литературни и научни събрания. През почивния ден някои пионери кърпят дрехите си, почистват стаите и около сградата, четат допълнителна литература, разхождат се. Те постъпват в училището на седем-осем години, а го напускат на шестнадесет. През време на обучението няма такива огромни прекъсвания като у нас поради дълги и предълги ваканции, затова успяват за по-кратко време да преминат много повече материал.

Извънредно важна особеност на тукашните училища е методът да се правят скици на онова, което четат. Така изучаваният предмет придобива във въображението релефни очертания, рисунките упражняват ръката и освен това четенето е придружено от радостта на творчеството.

На пръв поглед може да се помисли, че те вероятно имат склонност само към труда, а изящните изкуства не разбират и презират. Но това съвсем не е вярно. Много мъчно е да се намери билет за хубава пиеса или опера в големия, красив театър, построен още в царско време. Светът познава много малко такива специалисти в областта на драматическото изкуство, каквито те имат. Някога на всичко това са се наслаждавали само знатните велможи. Тогава в театрите не е имало място за онния, които са били боси, необлечени, гладни, които са живели в постоянен страх пред бога и хората, които за свосто спасение са давали на поповете всичко, каквото са имали, които са се унизявали в праха пред краката на господарите. А сега те изпълват целия театър.

Когато аз ходих на театър, даваха пиесата на Толстой „Възкресение“. Не може да се каже, че тази тема е леснодостъпна за народа. Обаче зрителите гледаха към сцената мълчаливо и с дълбоко внимание. Едва ли селяни и работници от англосаксонската раса биха могли до късна нощ така мълчаливо и спокойно да се наслаждават на това. А за нас и да не говорим.

Ще ти дам още един пример. В Москва бе уредена изложба на мои картини. Не е нужно да казвам, че картините са необикновени. И не само за жители на тази страна, те са необикновени за жителите на коя да е страна. И въпреки това потекоха безкрайни тълпи хора. За няколко дни изложбата бе посетена от пет хиляди души. Каквото и да се казва, аз не мога да не отбележа техния вкус.

Но да не говорим за вкусове, нека си мислим, че това е празно любопитство. Интересно е да се опознае душа, възбудена от любопитство. Помня как веднъж докарах от Америка вятърно колело, с помощта на което да се вади вода от нашия дълбок кладенец. Но бях смазан, когато видях, че то не събуди ни най-малко любопитство в душите на децата. Само децата на интелигенцията, и то не всички, проявяват интерес към електростанциите, които ние имаме. Където умът е инертен, там любопитството е слабо.

Тук ни подариха много рисунки, направени от деца. С удивление разглеждах тези картинки. Нарисувани са по всички правила, но не са копие от нещо, а плод на тяхното собствено въображение. Развълнува ме техният стремеж към градивност и творчество. Откакто съм тук, много мислих за образованието в своята страна. Ще се помъча със своите слаби, нищожни сили да събера и да използувам поне част от онова, което видях тук. Но откъде да взема време — за мен е невъзможно да изпълня и един петилетен план. В продължение на тридесет години плувах сам срещу течението на враждебния свят, ще поплувам така още няколко години и зная, че няма да се окайвам, ако не отплувам много далече.

А днес нямам повече време. Нощният влак ще ме откара до пристанището и утре ще пътувам вече по море.

2 октомври 1930 година

Атлантически океан. Параход „Бремен"

След пътуването из Русия, днес се отправям за Америка. Но споменът за Русия и досега изпълва цялото ми същество. Причината е там, че другите страни, които съм посещавал, не са вълнували така моето въображение. Тяхната делова енергия е разединена между различни области на дейност — политика, болници, училища или музеи. А тук има единна цел, обхванала с тънката мрежа на своите канали целия живот на страната, създала единен, огромен организъм, една велика личност. Единният стремеж е обединил всички.

Такова дълбоко единение на душите е невъзможно в страни, гдето собствеността и енергията са разделени от лични интереси. През време на петгодишната война в Европа главната дейност и надеждите на народите от тези страни бяха подчинени на една цел, на един душевен порив, но това бе временно. А характерът на цялата дейност в Съветския съюз е определен от стремежа да се изгради един необикновен живот като всеобщо дело, като всеобщ дух и всеобщо право.

Тук аз разбрах особено ясно смисъла на думите от Упанишадите: „Не бъди алчен." А защо да не бъдеш алчен? Защото личните, користни интереси се превръщат в пречка по пътя на опознаването на единния световен дух, който обгръща всичко. „Задоволявай се с онова, което имаш." Те разбират тия думи чисто икономически. От всички човешки качества за най-ценно смятат човешкия дух; всичко, което той създава, принадлежи на всички — „не посягай на чуждото богатство". Но когато се раздели собствеността и възникне правото на личността да има своя част, жаждата за богатство се превръща в

самоцел. Като се стремят да я избягнат, те казват: „Задоволявай се с онова, което имаш."

Единствен импулс за дейност във всички останали европейски страни е личното обогатяване, личната наслада. В тяхната огромна възбуждаща сила, също както в разпененото море, описано в пурана[1] се крие и отрова, и нектар. Но нектара вкусват не мнозина, а малцина и с него идва безкраен поток от нещастия и вълнения. Всички мислеха, че те са неизбежни, твърдяха, че алчността е свойствена на човешката природа и именно благодарение на нея се разпределя неравномерно собствеността. Следователно стълкновенията са неизбежни и ние трябва да бъдем постоянно готови за тях. Но от онова, което искат да покажат съветските хора, следва, че на човешката природа е свойствено единството. Благодарение на единодушните пориви и единодушните стремежи миражът на враждата ще изчезне като сън в момента, когато престанем да мислим за нея.

В Русия тези опити широко се прилагат, проникнали са във всичко. В Русия се чувствува огромно раздвижване на човешката мисъл. Нито в една страна не съм видял такова широко разпространение на образованието, както тук; разликата е там, че в другите страни, където има образование, плодовете му жъне само онзи, който го получава. Тук образованието на всички се свежда до образованието на едного. Липсата на образование у отделния човек чувствуват всички. С помощта на всеобщото образование те искат да постигнат успехи във всенародното дело за изграждане на колективен ум. Те са дейци от световен мащаб. Ето защо им е необходим голям ум, необходимо им е и истинско образование също в широки мащаби.

Те разпространяват образованието сред народа по различни пътища. Един от тях са музеите. Имат разнообразни музеи във всички градове и села. Тези музеи не са пасивни като библиотеката в нашия Шантиникетон, а са активни.

[1] Пурана — Общо название на редица индийски свещени книги за религиозно обучение.

Навред в Русия е разпространен широко интересът към изучаване на особеностите на отделните райони. Има около две хиляди такива образователни центрове, в които работят повече от осемдесет хиляди души. В тези центрове се изучава миналото на тия места, а също така миналите и настоящи икономически възможности. Освен това се върши изследователска работа за изучаване на производителните сили и на полезните изкопаеми в тези райони. Всички налични музеи заедно с тези центрове представляват извънредно важно средство за разпространение на всеобщото образование. Това широко разпространение на краеведението и свързаните с него музеи е един от главните начини за подем на всеобщото образование в съветската страна.

Подобно изучаване на близките райони Калимохон въведе до известна степен в Шантиникетон, но нашите студенти и педагози не му съчувствуваха и не го подкрепиха. Да възпиташ ум, способен да издирва, не е по-малко трудно, отколкото да постигнеш резултати от издирванията. Чувах, че Пробхат е въвел този предмет за студентите от икономическия факултет. Но тази работа трябва да се върши в по-широк мащаб, към нея трябва да се привлекат и учениците, и успоредно с това, необходимо е във всички провинции да се учредят музеи, съхраняващи разнообразни материали.

Ако ти би узнала каква дейност развива тук музеят за изобразителни изкуства, разбира се, би ти харесало. В Москва се намира известното хранилище на картини, наречено „Третяковска галерия". За една година — 1928—1929, са я посетили триста хиляди души. Зданието не може да побере всички хора, които желаят да посетят галерията. Затова се налага в навечерието на празничен ден да се правят списъци на посетителите.

Преди да се установи съветската власт през 1917 година, галерията са посещавали представители на богатите класи, високопоставени, учени хора — онези, които те наричат буржоазия, т. е. хора, живеещи от чужд труд. Сега идват каменоделци, леяри, продавачи, шивачи и т. н., т. е. хора, живеещи от своя труд. Идват също така съветски воини, командири, студенти и селяни.

Техният мозък трябва постепенно да се приучи да разбира изкуството. Такива хора като тях, неуки, не могат от пръв поглед да проникнат в тайната на художественото майсторство. Те обикалят и разглеждат смутени накачените по стените картини. Ето защо почти във всеки музей има съответен екскурзовод. Екскурзоводите се подбират измежду състава на научните работници в музеите или подобни на тях държавни учреждения. Те не събират парична такса от посетителите. Екскурзоводите трябва да бъдат достатъчно подготвени, за да накарат посетителите зад външната форма на картината да видят нейното вътрешно съдържание. Малко хора са способни да разберат изобразителната техника на картината, нейните изразни средства, рисунъка, перспективата и светлината. Затова екскурзоводите трябва да притежават достатъчно знания, за да съумеят да привлекат вниманието и да събудят интерес у посетителите. Те също така трябва да разбират, че в музея няма само една картина и затова не е необходимо да предъвкват пред посетителя едно и също нещо. Нужно е да умеят да разясняват общите черти на разнообразните художествени школи, към които принадлежат картините в музея. Екскурзоводът трябва да избере няколко най-характерни картини и да обясни тяхната същност. В една зала не бива да има много картини, които изискват обяснение, и в нея посетителят не бива да се задържа повече от двадесет минути. Необходимо е да се разясни връзката между формата и съдържанието, идеята на картината. Предмет на разяснение трябва да бъде също така и особеният стил, по който е нарисувана картината, нейните неуловими черти. Трябва с по-голямо внимание да се обясняват особеностите на картините чрез противопоставянето им една на друга. Но щом проявят и най-малки признаци на умора, посетителите трябва начаса да се освободят.

Всичко, което казах по-горе, съм взел от доклад върху това как трябва да се обучават неграмотни посетители да разглеждат картини. От всичко до тук за нас особено подхожда онова, което ти писах по-рано. Те влагат огромна енергия, за да могат в най-кратки срокове със сила да повдигнат селскостопанската и промишлена мощ

на цялата страна. Това е сериозно и важно. Тяхната решителност да устоят със собствени сили на конкуренцията на капиталистическите страни е огромна.

Ние в подобно положение сме свикнали да смятаме, че яркото сияние на един факел трябва да погълне всичката светлина, инак човек ще се забърка. Това особено се отнася до изящните изкуства, които са в противоречие със суровите решения. За да изработим у съотечествениците си силен характер, трябва само да ги заставим да маршируват и ако от лютната на Сарасвати може да се направи тояга, съществуването на тази лютна все още може да се признае, а ако ли не, тя е излишна. От примера на тази страна може да се види ясно колко фалшиви са тези думи. Като строят фабрики и заводи из цялата страна, те се стремят да издигнат работниците и вършат огромна работа, за да могат чрез полученото образование да направят понятно за тях изкуството на живописта. Те знаят, че онези, които не разбират изкуството, са варвари, а варварите са външно груби, но вътрешно слаби. Значително се е издигнала в Русия съвременната драматургия. През страшните, тежки, гладни години, настъпили с революцията от 1917 година, те танцуваха, пееха, уличаха се по театър и това не противоречеше на огромната историческа драма, поставена от тях.

В пустинята няма живот. Животът е там, където се пенят и блъскат ручеите, спускащи се от планинските скали, гдето при пролетното приждане на водите пленяват със своята синева снежни върхове.

Викрамадитя[1] изгонил от Индия саките[2], но оставил Калидас, за да напише поемата си „Облак-вестител". Не може да се каже, че японците не умеят да воюват, но те с еднакво изкуство владеят и палитрата. Ако бях видял, когато пристигнах в Русия, че тук са само работници в производството и на полето, бих решил, че те ще завехнат

---

[1] Викрамадитя — (IV век новата ера) — един от основателите на династията Гупта в Индия, покровителствувал изкуството.

[2] Саки — скитски племена, нахлули в Индия през I век от нашата ера.

и умрат. Когато дървото, заглушавайки едва чутия шепот на листата си изведнъж високомерно и с гръмък глас заяви: „На мен нектар не ми е нужен“ — то, разбира се, напомня своя двойник, направен изкусно от ръцете на дърводелеца — може да е здраво, но е безплодно. Що се отнася до мен, искам да кажа на тези „герои“[1] и на техните поклонници, че когато се върна в родината, дори юлски порой от полицейски палки не ще спре моите танци и песни.

По театралните сцени на Русия се представят разнообразни форми на изкуството. Във всяка от тях постепенно се проявяват и творческите търсения на новото, на които никой не пречи. Революцията, изменила обществения строй, създаде безкрайно поле за нови творчески дерзания. Те не се боят от новото нито в обществения живот, нито в държавния, нито в изкуството.

Съветските революционери изтръгнаха из корен съществуващите векове религия и стар държавен строй, който потискаха ума и лишаваха от свобода творческите душевни сили. Душата ликува, когато виждаш каква свобода е получил за толкова кратък срок този народ, така жестоко притесняван в миналото, защото нито един управник не може да бъде по-голям враг от религиозния фанатизъм, унищожаващ свободата на човешката душа. Дори управник, властвуващ над своите поданици, не е в състояние така да осакати тяхната свобода.

Досега на всяка крачка се сблъскваме с този пример: управник, който се стреми да държи в робство поданиците си, поддържа с всички сили религията, заслепяваща човека. Тази религия напомня красавица, която крие в себе си отрова. С прегръдката си тя омагьосва и омагьосвайки, носи смърт. Стрелите на вярата проникват по-дълбоко в мозъка, отколкото стрелите на силата, защото смъртта на вярата е смърт на застоя. Съветската власт спаси своята страна от унижения, освободи я от гнета на духовното заробване, който ѝ бе наложило самодържавието. Свещениците от различни страни я осъждат за това, но аз не мога да я осъдя. Атеизмът е нещо много

---

[1] Тагор има пред вид полицията.

по-добро от религията. Огромната тежест на царизма, на религията и потисничеството с цялото си бреме тегнеше върху плещите на Русия; който дойде тук, може да види със собствените си очи какви огромни възможности са създадени, след като е отхвърлено това бреме.

3 октомври 1930 година

Атлантически океан

Напуснах Русия и се отправих за Америка. Единствената цел на моето пътуване до Русия беше да се запозная с методите за разпространение на просвещението и с неговите резултати. Разполагах с много малко време.

Аз поддържам мнението, че главна причина за всички сегашни бедствия, сполетели Индия, е невежеството. Националната вражда, религиозната разединеност, липсата на творческа инициатива, икономическата слабост — всичко това има връзка с недостатъчната образованост. В списъка на обвиненията, които Индия може да отправи спрямо британското владичество, Комисията Саймон допускаше само едно обвинение, а именно — твърде много недостатъци в просвещението. Но нима това е малко? Когато се каже, че стопанинът на дома не се е научил да бъде бдителен и предпазлив, нима може да му се възложи грижата за този дом? Той броди от стая в стая, спъвайки се на праговете, и пада, всеки миг губи някоя вещ и не може да я намери, бои се от собствената си сянка, защото я взема за плашило, готов е да се нахвърли с тояга върху родния си брат като върху крадец, заспива със страх вкопчил се във възглавницата, а като се събуди, не смее да излезе от къщи; когато е гладен не знае къде да си търси храна. За него няма друго спасение, освен сляпото упование в съдбата и ако на всичко отгоре се оплаква, че не му дават светлина, нима това е справедливо?

Имало е време, когато и тук в Русия са изгаряли съвсем невинни жени като вещици, убивали са учени като грешници, по най-жесток начин са потискали свободата на религията, а някои вери са подчинявали със сила на държавните закони. Ако се прибави към това и мракът,

невежеството, злонравието, останали още от средните векове, то всичко, взето заедно, би се извишило като гигантска грамада. Но как е изчезнало всичко това? Те не са се опитали да стоварят отстраняването на своята безпомощност на някакъв „опекунски съд". Единственото средство, което им е дало възможност да започнат всеобщ подем, е образованието.

Именно с помощта на образованието за кратък срок Япония можа да увеличи производствената мощ на своята страна, като обедини усилията на държавата със стремежите и надеждите на целия народ.

В наши дни, по пътя на освобождението на страната от страшното бреме на религиозния фанатизъм тръгва и Турция, където с бързи темпове се разпространява просвета. „Само Индия спи"[1], потънала в мрак. Светлината, която пробуди света, светлината на просвещението, е извън тъмния кръг, в който спи Индия.

Моето заминаване за Русия не ми вдъхваше особено големи надежди. Имайки примера на Британска Индия, аз си представях кое е осъществимо и кое не. Нали сам светият отец Томсън сподели жалостиво пред целия свят трудностите по издигането на Индия. И аз признавах, че трудности има, иначе защо бихме се оказали в такова положение?

Но на мен ми бе известно, че в Русия е имало не помалки трудности. Положението на интелигенцията у тях е било същото като у нас. Те бяха беззащитни и безпомощни, умовете им помрачени от денонощно поклонение на жреци и божества, те вярваха в магии и талисмани, самолюбието им бе низвергнато в праха и калта пред краката на силните на тоя свят, те бяха лишени от всички жизнени блага на съвременния век на науката, бъдещето им бе смутено от призрака на миналото, призрак оковал ги неподвижно в продължение на хиляди години. Само в еврейските погроми се прояви тяхната жестокост. Те бяха готови да извършват крещящ произвол спрямо представители на своята класа в също такъв размер, в какъвто бяха свикнали да получават удари от камшиците на силните на този свят.

[1] Първият стих от известна бенгалска песен.

Такова бе миналото. А сега ония, в чиито ръце е тяхната съдба, още не са така силни с богатството си като англичаните. Те са станали стопани в своята страна едва след революцията от 1917 година. Не са имали нито средства, нито необходимото време за изграждане на здрава държавна система — отвред врагове, а англичаните и дори американците явно и тайно са подкрепяли реакционните сили, действуващи всред тях.

Трудностите на задължението, което са поели — да изправят целия народ на крака, да го направят самостоятелен и просветен, са многократно по-големи от „трудностите“ на правителството на Индия.

Ето защо би било несправедливо да се надявам, че с пристигането си в Русия ще успея да видя много. Нима ние знаем и сме видели много от ония неща, които биха могли да ни вдъхнат вяра? Аз дойдох в Русия със слабата, едва мъждукаща надежда, на каквато е способен гражданинът на нашата нещастна страна. Но онова, което видях, ме хвърли в изумление. Разполагах с твърде малко време, за да мога да проследя дали и тук съществува или не „поддържане на реда“. Чух, че насилие има и то в достатъчни размери, наказанията се привеждат в изпълнение бързо, без колебания. Но във всички други отношения съществува свобода, обаче не против мероприятията на правителството. Това е именно обратната страна на медала, но в моята задача влизаше да видя само светлата му страна. И светлината, която видях, ме порази — застоят беше минал в движение.

Разказвали са ми, че по някои свети места в Европа божествените молитви мигом изцелявали парализирани. Тук е станало нещо подобно. Буквално пред очите ти са превърнали тоягата на пешеходеца в колесница на вятъра, и ония, които някога са се мъкнели унизени по пътищата, за десет години са добили възможност да хвърчат на колесница. Сега те са се наредили сред хората изправени, с високо вдигната глава, умът им независим, ръцете свободни.

Нашите християнски попове, разполагащи с неограничена власт, живяха по много години в Индия — идваха да погледат колко дълбоко са се вкоренили нашите

„трудности“. Те би трябвало поне веднъж да дойдат в Москва. Макар че и да дойдат, от това нищо не би се изменило, защото са свикнали да виждат особено добре само тъмните страни; светлото не е за тях, особено за ония, които гледат с неприязън. Те забравят, че не са необходими силни очила, за да се видят тъмни петна и по техния лик.

Аз наближавам вече седемдесет години, но още не съм загубил търпение. Като виждах бремето на страшното невежество в своята родина, винях най-вече за това нашата съдба. Със слабите си сили правех също така слаби опити да се противопоставя, но счупените колела и скъсани ремъци от юзди се оказаха твърде много за разстоянието, което успя да измине колесницата на уморените надежди. Като виждах бедствието на нашите нещастни хора, аз потъпквах в себе си гордостта. Обръщах се за помощ към властите, те дори насърчаваха моето дело, но подхвърлената милостиня унижаваше гордостта и оставяше стомаха празен. Най-горчиво и срамно е това, че най-големи спънки създават нашите съотечественици, изхранени с огризките от трапезата на английските господари. Най-сериозната болест в страна, която се намира под господството на чуждоземци, е завистта, дребнавостта и предателството на интересите на своята родина, по-силна отрова от тях няма на света.

Духовният живот на човека се помрачава в нашите всекидневни суетни дела. В разногласия шум на държавническата и икономическа дейност душата се покрива с тънък слой прах и ние вече преставаме да я виждаме така ясно. Следователно тя слабее. Аз страдам от същото, затова така силно се стремя да се заловя за истинско дело. Някои ми се надсмиват, други се сърдят и искат да ме привлекат на своя страна. Не зная откъде съм дошъл на тази свята земя, но моят път води натам, където е олтарът на моя бог. Богът на моя живот ми вдъхна вяра и поклонение пред бога на човека. Ако той ме благослови, всеки човек ще ме признае и ще се вслуша с внимание в моите думи. Маската на индиец не намалява пречките. Когато видят в мен човека, ще ме уважават и като индиец, но не ще могат да ме смятат за човек, ако

застана пред тях само в образа на индиец. Товарът на грешките на моята религия прави моя жизнен път неравен. Наближава краят на моето пребиваване на земята и ако не съм успял да спечеля любов, аз трябва все пак да се помъча да бъда правдив.

Моите впечатления от тук се разпростират и обхващат страната и в правдива, и в изопачена светлина. Започвам да презирам себе си, задето не мога да се отнасям безучастно към това. Понякога ми се струва, че няма да ме отмине нещастието, щом на моята възраст, когато трябва да се готвя вече за покой, аз се държа като строител на ново общество.

Но аз бях чел в книги, чувал бях със собствените си уши за „огромните затруднения" на тази страна, и видях със собствените си очи как те ги преодоляват.

4 октомври 1930 година

Онези, които смятат у нас политиката за безспорна сила, поддържат мнението, че изящните изкуства изнежвали човека. За това писах и по-рано.

Руският цар е бил десетоглав самодържец[1]. Неговата държава, подобно на огромна змия, обхващала не малка територия и с шум се раздробявало всичко, което попадало в опасната примка на опашката ѝ.

Изминаха почти тридесет години откак революционерите влязоха в бой с неговото име. И когато императорът заедно със своя род потъна във вечността, неговите някогашни приближени започнаха да се държат предизвикателно. Вдъхновяваха ги и ги въоръжаваха чуждестранните империалисти. Както се разбира, работата не е била лека. На хората, които принадлежаха към категорията на привилегированите и разполагаха с безгранична власт над селяните, внезапно бе отнето всичко. Започна грабеж, народът жадуваше да унищожи техните неоценими съкровища. В ония времена на анархия и произвол вождовете на революцията издадоха най-строг указ — в никакъв случай да не се докосват произведенията на изкуството. Студенти и професори, полугладни, боси и полуголи, организираха отряди, които извличаха от оцелелите дворци вещите, достойни за съхранение, и ги предаваха в музеите. Спомням си нашето пътуване в Китай. Ние видяхме как европейските империалисти са разрушили Пролетния дворец в Пекин, как безжалостно са разграбили безценните произведения на древното изкуство. Никога вече светът не ще създаде такива съкровища.

[1] Тук Тагор има пред вид митичния владетел на Цейлон, Равана, когото изобразяват с десет глави.

Съветската власт унищожи частната собственост, но тя не унищожи варварски съкровищата, които от векове принадлежаха на народа. Тя се стреми да даде на онези, които от край време оряха земята, за да трупат богатства други, не само правото на земя, но и всичко, което е ценно в човешкия живот — всички блага и наслади. На животното му стига да бъде сито, а на човека много повече е необходимо изкуство, отколкото сила. И те разбраха това.

Наистина, през годините на революцията бяха погребани много ценности, но музеите, театрите, библиотеките и концертните зали се запазиха и обогатиха още повече.

Едно време тук, също както и у нас, безценните съкровища са се пазили главно в свещените храмове. Монасите, със своите груби вкусове, са се разпореждали с тях както искали. Също както днес образованите, благочестивите господа не се стесняваха да поставят мазилка на Пурийския храм[1], тукашните стопани на храмовете, действувайки според установената традиция, лесно погребвали славата на древните — не се замисляли над историческата им стойност за всички времена и народи, дори изливали нови съдове за извършване на древни религиозни ритуали. И у нас много съкровища, които имат историческа стойност, се намират в храмове и манастири, ала никой няма достъп до тях. Монасите прекарват живота си в дълбок религиозен екстаз, но не притежават нито достатъчно развит ум, нито знания, за да използуват всичко това. Чувах от Кити-баба, че много древни ръкописи, също като принцесата от вълшебния замък, лежат неподвижно в храмовете. Невъзможно е да се освободят оттам.

Революционерите са извадили съкровищата от църковните храмове, за да ги направят всеобщо достояние. Оставено е само необходимото за служба, а всичко останало е предадено в музеите. През годините на революцията, когато от всички страни надвиснала страшна опасност от тиф, когато железопътните линии били разрушени, по цялата страна се създавали научноизследова-

[1] Пурийски храм — свещен храм на Джаганнатх в гр. Пури (Индия).

телски групи, които издирвали и събирали произведенията на древното изкуство. Колко ръкописи, колко картини, колко гравюри били измъкнати. И то само от съкровищата на храмовете и дворците. Но те съумели да оценят и всичко, което в миналото се потъпквало, защото е представлявало изкуството на простия народ. Те развиват в огромни мащаби дейност не само по събирането на картини, но и на народни сказания, песни и други видове народно творчество.

Такъв е бил етапът на събиране на ценностите. А сега с тяхна помощ те уреждат системата на народното образование. За това вече писах по-рано. Пиша ти това, защото искам да кажа на своя народ, че само преди десет години руският народ е бил на същото стъпало, на което е и нашият. Какъв прекрасен пример даде съветската власт за това как образованието издига човека и целия народ.

Тук има всичко: наука, литература, музика, живопис, т. е. много по-пълноценни възможности за получаване на образование, от онези, с които разполага нашата така наречена интелигенция. Прочетох във вестника, че сега у нас, с цел да се въведе начално образование, е издаден закон за събиране на данък за образование от населението и че отговорността за събирането на този данък се възлага на помешчика. Това значи, че под предлог да въведат образование, възнамеряват да увеличат смъртността на ония, които в настоящия момент още не са успели да умрат.

Образователен данък, разбира се, е нужен, инак как могат да се посрещнат разходите. Но щом този данък се налага за процъфтяване на цялата страна, защо не обхваща всички? Защо да не може да се бръкне с ръка в пълните джобове на ония, които представляват държавния апарат, военната администрация, губернатора, вицекраля и неговите приближени?

Нима като се върнат в своята страна, те не ползуват заплати и пенсии, получени от насъщния хляб на нашите селяни? Нима европейските капиталисти, които изсмукват печалби от кръвта на селяните-доставчици на юта и изпращат тези печалби в Европа, не носят отговорност за

просветата на умиращите селяни? Нима от кесиите на онези, които издават закони за образованието и с това демонстрират ентусиазма на сития стомах, не може да се покрие макар мизерна част от техния ентусиазъм?

С една дума, съчувствие на образованието? Аз също съм помешчик и правя нещичко за началното образование на своите селяни. Готов съм да правя и два, и три пъти повече, ако е необходимо, но трябва постоянно да им обяснявам, че и аз съм човек като тях, че тяхното образование е щастие за мен, и аз наистина давам, но никой от властвуващите отгоре до долу не дава нито една пайса[1]. Мероприятията за всеобщ подем в Съветска Русия са много голямо бреме, затова не малко хора търпят лишения, но тия лишения се понасят от всички, отгоре до долу. Това не можеш да наречеш трудности, то е самопожертвуване. Индийското правителство, като създава привидно просвещение под формата на начално образование, поиска за няколко дни да заличи тъмните петна от две столетия. Но за това ще трябва да плащат онези, които най-малко имат възможност да сторят това, а раболепните чиновници, грижливо възпитани от правителството, съществуват само за това да трупат слава.

Ако не бях видял със собствените си очи, никога не можех да повярвам, че за десет години русите не само са извели от мрака на невежеството и униженията стотици хиляди хора и не само са ги научили на грамотност, но са възпитали у тях чувство на човешко достойнство. Всички техни старания са насочени към благото на собствения им народ, и в еднаква степен към благото на другите народи. Обаче последователите на общинната религия ги осъждат и наричат неверници. А нима религията е само в религиозните трактати, нима бог е само в двора на храма? А къде е богът на онези, които постоянно мамят хората?

Много неща трябва да се кажат. По-рано не ми се е случвало да пиша на каквито и да било теми, свързани със събиране на материал, но сега се залових, защото да не пиша би било несправедливо от моя страна. Моята

[1] Пайса — дребна индийска монета.

задача е да опиша постепенно образователната система в Русия. Неведнъж ми минаваше мисълта, че за вас е необходимо да отидете не другаде, а тъкмо в Русия, за да видите всичко това. От Индия тук пристигат много тайни агенти, пристигат и революционери, но на мен ми се струва, че ние трябва да идваме тук специално, за да изучаваме как е поставено образованието.

Е, за сега стига. Да пиша за себе си нямам настроение. Току виж започнал съм да си въобразявам, че съм писател. Досега моята слава не накърни душата ми, макар че се разнесе по цял свят. Това вероятно се дължи на поведението, а не на моите лични качества.

Сега се намирам по средата на океана. Какво ме чака занапред, не зная. Тялото ми е уморено, мисълта към нищо не се стреми. Кога най-сетне ще намеря отдих и ще отдам на създателя като последна дан празната чаша на милостинята, по-горчива от която няма на света?

5 октомври 1930 година

По въпросите на просветата е необходимо да се съчетава теорията с практиката, в противен случай образованието ще бъде непълноценно. Впрочем, защо само в просветата, същото трябва да се отнесе и към всички други видове обучения. В Русия връзката с различните видове музеи подпомага много разпространението на просветата. Такива музеи са пръснати навред — в големите градове, в областните центрове и в малки села.

Към областта на практиката се отнася и туризмът. Вие най-добре знаете колко дълго аз лелеях идеята за подвижно училище. Индия е огромна страна, тя показва във всички области такова разнообразие, което не може да се почувствува изцяло, ако четеш само „Hunter's gazeteer"[1] Някога у нас е било прието да се ходи на поклонение по светите места, пръснати из всички кътчета на Индия. Това поклонничество по свети места е било средство за всестранно и релефно опознаване на Индия. Ако студентите биха могли в продължение на пет години да пътуват по Индия само с познавателна цел, тяхното образование би било съвършено.

Когато мисълта е в движение, тя лесно възприема и усвоява различни предмети. За мозъка е така необходимо да сменя усилени занимания с пътешествия, както за животните са необходими и ясли, и пасища. Предъвкването на книги между стените на класната стая не може да донесе никаква полза. Аз съвсем не отхвърлям изцяло необходимостта от книгите — в света, заобикалящ човека, има толкова много предмети, за които са необходими по-

[1] „Huntters gaz‹teer" — икономическо-географски справочник за Индия, редактиран от английския икономист Хънтер.

знания, че да се струпват те в паметта е невъзможно, поголямата част от тях трябва когато стане нужда да се извлича от общата съкровищница на знанието. Ако студентите биха имали възможност и да пътешествуват, като свързват по такъв начин четенето на литература с изучаването на природата, в образованието им не би имало никакви празноти. Аз много съм мислил по този въпрос, дори съм лелеял мечтата да намеря отнякъде средства и да организирам такова „скитническо" обучение. Но от къде да взема време, пък и средства няма где да се намерят.

В Съветска Русия тази система на пътешествия според мен се прилага резултатно в живота. Русия е огромна, разнообразни са хората, които я населяват. Може би в царско време е било невъзможно да се срещат, опознават и общуват. Не е нужно да се казва, че тогава са пътешествували из страната само за развлечение, което е било достъпно за богатите хора. Съветската власт е предоставила тази възможност на целия народ. Преди всичко съветската власт се е стремила да строи навред здравни учреждения за лечение и отдих на уморени и болни трудещи се. За тази цел тя е приспособила огромните дворци, останали от някога. С посещението на тези места се постига както отдих и лечение, така и разширяване на кръгозора.

По желание на туристите походите из страната служат също и като средство за оказване помощ на населението. За улесняване на туризма и насърчение на туристите по линиите на техния маршрут са открити специални учреждения за различни отрасли на знанието. Съществува също така мрежа от странноприемници. Могат да получават консултация по всеки въпрос, който ги интересува. Кавказките републики са много удобно място за изучаване на строежа на земята. Тук, като се изхожда от целите на обучението чрез туризъм, има възможност да се организира пункт за консултация по геоложки въпроси. В републиките, които представляват интерес от гледище на антропологията, са създадени за туристите консултационни пунктове по антропология.

През лятото хиляди хора, които желаят да пътешествуват, се записват в специални учреждения. Още от ме-

сец маи по всички пътища всекидневно минават групи; във всяка група има по двадесет и пет — тридесет туристи. През 1928 г. в туристическия клуб са членували около три хиляди души, а през 1929 година те наброявали повече от дванадесет хиляди. Никъде — нито в Европа, нито в Америка, има нещо подобно. Не бива да се забравя, че преди десет години положението на трудещите се в Русия е било същото като у нас — никой от тях не е и мечтал за образование, отдих или лечение. Онова, което им се предоставя лесно сега, у нас е непостижимо не само за средно заможните хора, но е малко достъпно дори и за богатите. Нашият народ, свикнал с бюрократически режим, трудно може да си представи дори как потоците на образованието са пресекли тук цялата страна.

Системата на здравеопазването е организирана също както и образователната система. Научноизследователските институти по въпросите на здравеопазването, създадени в Съветска Русия, предизвикват най-хвалебни отзиви от страна на учените от Европа и Америка. Не е достатъчно учените да пишат книги и да получават заплата, за да се използува медицинската наука повсеместно от целия народ, необходимо е да се следи дори и в области, отдалечени от всички културни центрове на страната, хората да не бъдат обричани на смърт в нехигиенични условия, без медицинска помощ и лекарства.

В Бенгалия няма нито един дом, в който да не е влязла белодробната туберкулоза. След всичко, което видях в Русия, неотстъпно ме преследва мисълта много ли болници имаме ние за умиращите бедняци. Спомних си за това сега, защото християнските попове се оплакваха на американския народ от необикновените „трудности“ в управлението на Индия.

Трудности, разбира се, има. От една страна причина за тях е нашето невежество, а от друга — извънредно големите разходи по поддържането на държавния апарат. Но кой следователно е виновен? Понастоящем Русия още не е осигурила напълно с храна и облекло населението. Страната е огромна, многобройно и разнообразно е населението, огромна е занемареността на здравеопаз-

ването и образованието, а сега там не се правят никакви спънки за разпространение нито на образованието, нито на здравеопазването. Ето защо не може да не се зададе въпрос къде са истинските „трудности".

Тук изпращат безплатно трудещите се в почивните домове и дори в санаториумите, гдето имат на разположение не само лекарства, но и необходимата храна и съответните грижи. Всичко това е за народа. В тази страна има такива народности, каквито в Европа няма, и които според европейските идеали се наричат нецивилизовани.

По сумите, които са отделени в бюджета на 1928 г. за образование на тези изостанали народности, които живеят край границите или извън пределите на Европейска Русия, може да се съди за възможностите, които се дават тук за образование: Украинска република — 403 милиона рубли, Задкавказки републики — 134 милиона, Узбекска република — 97 милиона, Тюркмения — 20 милиона и 900 хиляди рубли.

Арабското писмо се явяваше в много републики пречка за разпространение на образованието. Въвеждането на латинска азбука разреши този проблем.

По-долу цитирам два откъса от бюлетина, от който съм почерпил данни.

„Друга най-важна задача в областта на културата е безсъмнено учредяването на местни административни органи и преминаването на цялата административна и обществена дейност във федеративните и автономни републики на родния език на трудещите се маси. Поради ниското културно равнище на широките маси работници и селяни и недостиг на добре квалифицирани специалисти, това съвсем не е проста задача, ето защо са необходими огромни усилия за нейното разрешаване."

Тук има нужда от обяснение. В Съветския съюз влизат няколко републики и автономни области. Почти всички те се намират извън пределите на Европа и тяхното население води живот твърде далечен от съвременния. От посочения горе цитат е ясно, че според мнението на съветските хора главно средство за просвета е административната дейност. Ако държавен език в нашата

страна беше родният език на нашия народ, за него не би било трудно да разбира административната дейност. Но поради английския език, политиката на държавното ръководство остава непонятна за народа. Работи се с помощта на преводачи, непосредствен контакт липсва. Също както народът е лишен от опит и знания, за да овладее оръжието за самоотбрана, също така е лишен и от възможността да разбира държавната политика. Ковárната примка се затяга още по-здраво поради това, че езикът на държавното управление е чужд език. Аз съм непросветен и не разбирам каква полза има да се обсъжда някакъв въпрос в правителството на английски език. Но съм уверен, че от това няма ни най-малка полза за просветата на народа.

Още един цитат: „Ако пред органите на съветската власт възникнат въпроси за културно-икономическо строителство в националните републики и окръзи, то те се решават не с оглед интересите на ръководството, а от гледище на максималното развитие на независимостта на широките работнически и селски маси и в съгласие с инициативата на местните съветски органи."

Тези думи се отнасят за изостаналите народи. Съветската власт няма намерение да стои двеста години със скръстени ръце, докато ликвидира всички свои „трудности". Изминали са само някакви десет години! Като виждам и слушам всичко това, мисля си: „Нима ние сме поизостанал народ от узбеките и дори от тюркмените? Нима у нас има многократно повече „трудности", отколкото у тях?"

Да, спомних си. Тук има куклен музей. Отдавна не ми дава покой мисълта да направя колекция от кукли. Вие сте започнали вече да правите това в своето хранилище на разнообразни произведения на изкуството. В Русия ми подариха няколко кукли. Много от тях приличат на нашите.

Имам да кажа още няколко думи за изостаналите народи. Но ще го направя утре. В други ден сутринта пристигам в Нюйорк — кой знае ще имам ли там достатъчно време за писма.

7 октомври 1930 година

*

Писах ти вече какви усилия се полагат в Съветска Русия за просвещението на изостаналите народи. Искам да приведа още няколко примера.

В южната част на Уралската планинска верига живеят башкири. Положението на този народ в царско време е приличало на положението на нашия. Векове са живели на границата на глада. Не ги обучавали на квалифициран труд в големите предприятия, а тежкият непосилен труд, с който се занимавали, бил заплащан мизерно. След революцията направили опит да предоставят на този народ право на самостоятелно управление.

Отначало отговорността за осъществяване на това право била възложена на онези, които в старо време са принадлежали към категорията на заможните, а в наше време се смятат за образовани — на кулаците и свещениците. Тяхната власт не отговаряла на интересите на народа. По същото време започнало настъплението на армията на Колчак. Колчак бе привърженик на царския режим, външните врагове му съчувствуваха и го подкрепяха. След като съветската власт свърши с всичко това, започнал страшен глад. Имотите на селяните били съсипани.

Едва от 1922 година е могла всъщност да започне съветската реконструкция. От този момент в републиката започва бързо да се развива и просветата, и производството на различни стоки. В миналото населението на Башкирия било почти изцяло неграмотно. За няколко години тук били открити 8 средни училища, 5 селскостопански висши учебни заведения, 1 медицински институт, 2 учебни заведения с икономико-статистически профил, 17 занаятчийски училища, 2495 основни и 87 непълни средни

училища. Сега в Башкирия има 2 държавни театра, 2 музея, 14 градски библиотеки, 112 селски читалища, 30 кинотеатра в градовете и 46 в селата, голям брой странноприемници за селяни, които идват в града, 891 площадки за отдих и развлечение. Десетки хиляди домове на работници и селяни са радиофицирани. Населението на окръга Бирбхум, без съмнение, стои изобщо на по-високо стъпало на развитие от башкирците. Но трябва да се сравнят просветната система и учрежденията за отдих в окръга Бирбхум и в Башкирия. Необходимо е да се сравнят и „трудностите" в двете страни.

Измежду многобройните републики, които влизат в Съветския съюз, Тюркмения и Узбекската република са най-младите. Те са били създадени през октомври 1924 година, т. е. преди шест години още не са съществували. Цялото население на Тюркмения наброява един милион и петдесет хиляди души. От тях деветстотин хиляди се занимават със селско стопанство. Обаче по различни причини състоянието на земеделието и скотовъдството не може да се смята за благополучно.

За да станат тези републики жизнеспособни, необходимо е да влязат в строя фабрики и заводи, т. е. онова, което се нарича индустриализация. Тук промишлените предприятия влизат в строя не за да обогатяват едрите местни или чуждестранни капиталисти, защото правото на управление на предприятията принадлежи сега на целия народ. Сега вече работят една фабрика за памучни тъкани и една за копринени. В град Ашхабад е построена електростанция, а в редица други градове се извършва подготвителна работа за това. Сега са необходими кадри, които да владеят техниката. Голям брой тюркменски младежи се изпращат да се учат в големите предприятия на Централна Русия. На всички е известно колко се затруднява обучението на нашите младежи в предприятия, принадлежащи на чуждестранния капитал.

В бюлетина се казва, че просветната система в Тюркмения среща трудности, които, вероятно, са много големи. Населените места са пръснати далеч едно от друго в огромната пустиня, в републиката няма достатъчно пъ-

тища, не достига вода, материалното положение на населението е много тежко.

Понастоящем за обучението на всеки човек се изразходват по пет рубли. Четвъртината от населението на тази република води незаседнал живот. Наред с основните училища за тях са създадени и специални пансиони в местата, където се струпва повече население, защото наблизо има кладенци. За учащите се издават дори вестници.

В Москва, на брега на реката, в един красив дворец, запазен от стари времена, заобиколен с парк, е открито учебно заведение за тюркменски деца. Сега там се обучават сто тюркменски деца на възраст дванадесет-тринадесет години. Системата на обучение в това училище е изградена на принципа на самоуправлението. Тази система включва няколко действуващи комитета: например комитет за здравеопазване, домакински комитет, учебен комитет. Едно от задълженията на комитета по здравеопазването е да следи за чистотата в цялото здание, в класните стаи, в помещенията за живеене и двора. Ако някой от учащите заболее, комитетът е длъжен да повика лекар. Домакинският комитет включва няколко подкомитета. Домакинският комитет е задължен да следи за чистотата и спретнатостта на учениците. Наблюдаването на дисциплината през време на занятие е поел учебният комитет. Представители, излъчени от всеки комитет, съставят управлението. Членовете на това управление имат право на глас на заседанията на общия съвет. Ако между самите деца или между децата и някой друг произлезе свада, управлението разглежда този въпрос. Решението на управлението е задължително за всички учащи се.

При това учебно заведение има клуб. Тук децата често изнасят сами пиеси, пеят, свирят на музикални инструменти. В клуба има киноуредба, благодарение на която децата имат възможност да се запознават с живота на страната. Издават и стенен вестник.

За издигане на селското стопанство на Тюркмения, в републиката се изпращат голям брой селскостопански специалисти. Създадени са повече от двеста образцови колхоза. Благодарение на съществуващата система на

ползуване на земята и водоснабдяване, двадесет хиляди от най-бедните селски семейства са получили земя, вода и селскостопански оръдия.

В тази слабо населена република са открити 130 болници с 600 души лекарски персонал. Авторът на бюлетина стеснително съобщава:

„Въпреки това нямаме никакви основания да се радваме на този факт, защото на едно болнично легло се падат 2640 души. А що се отнася до лекарите, в това отношение Тюркмения стои на последно място в Съюза. Ние можем само да се похвалим с някои постижения в областта на нововъведенията и борбата с невежеството, макар все пак да сме длъжни да предупредим читателя, че поради много ниското културно равнище в Тюркмения са се запазили още голям брой обичаи от далечното минало. И все пак приетите неотдавна закони, които целят да възпрат ранните бракове и продаването на жените при омъжването им, доведоха до желаните резултати."

Те се срамуват, че в такава пустинна страна като Тюркмения за шест години били построени 130 болници. Ние не сме свикнали да се срамуваме от такива неща, и затова този факт ни изглежда особено странен. Ние се сблъскваме с огромни „трудности" и не виждаме никакви опити за тяхното отстраняване, но все пак не се срамуваме.

Откровено казано, аз отдавна вече съм загубил вяра в по-доброто бъдеще на своята страна. Както християнските попове, пред лицето на толкова „трудности", аз също се озовах в задънена улица. Казвах си: такова многообразие от националности и всяка по своему невежа, толкова противоположни религии, колко ли време ще е необходимо, за да смъкнем от себе си бремето на страданията и тежестта на греховете?

Моята плаха вяра в отечеството е резултат от въздействието на същата атмосфера, в която жънеше плодовете на своята дейност Комисията Саймон[1]. Откак дойдох в Русия, аз се убедих, че часовникът, който е от-

[1] Тук Тагор има пред вид крайно лошото отношение на индийската общественост към Комисията Саймон.

мервал нарастването на благосъстоянието на нейния народ, е бил също така неподвижен като нашия, но са изминали само осем-десет години и този часовник, стоял неподвижно с векове, получил необходимия ритъм на движение. Навили са механизма му. Сега аз разбрах, че и нашият часовник би могъл да тръгне, ала не са го навили. И вече не мога да вярвам в тайнствената природа на нашите трудности.

Този път приключвам писмото си с няколко извадки от бюлетина.

„Империалистическата политика на царските генерали след завземането на Азербайджан се състоеше в това да превръща районите, населени с мюсюлмани, в колонии, предназначени да снабдяват със суровини главните пазари на Русия".

Много вода изтече от времето, когато покойният вече Аккойкумар Мойтрео[1] бе пленен от идеята да се отглеждат копринени буби. Следвайки съвета му, аз също се опитвах да въведа производство на копринени буби. Той ми казваше, че при отглеждането на бубите магистратът му оказвал достатъчна помощ, но всеки път, когато се опитвал да организира копринопредачно или тъкачно производство сред селяните, магистратът му правил всевъзможни спънки.

„Агентите на царското правителство безжалостно провеждаха принципа „разделяй и владей" и правеха всичко, което бе по силите им, за да разпалват ненавистта и враждата между отделните националности. Правителството също насърчаваше националната вражда, систематически насъскваше мюсюлмани и арменци едни срещу други. Непрекъснатите оплаквания между тези две националности вземаха понякога форма на масови убийства."

Авторът на бюлетина наистина изпитва смущение поради малкия брой болници, но не може да не изрази гордостта си в друго отношение.

„Нито веднъж през последните осем години не е нарушаван мирът между националностите на Азербай-

[1] Аккойкумар Мойтрео — известен индийски историк.

джан. Този факт е несъмнен и най-злите врагове на Съветския съюз не могат да го отрекат."

Индийското правителство не е свикнало да изпитва смущение, а няма с какво да се гордее.

За да се разбере причината за това смущение, необходимо е да направя следното пояснение: в бюлетина е казано, че в Тюркмения се изразходват за образованието на всеки човек по пет рубли. Стойността на рублата в наши пари е 2.5 рупии, пет рубли правят 12.5 рупии. За събирането на такъв данък у нас, несъмнено, би съществувала някаква система, но, разбира се, няма защо да се страхуваме, че от това всред народа биха възникнали някакви безредици.

8 октомври 1930 година

За тюркмените ти писах и по-рано, те са жители на пустинята, около един милион души. В това писмо искам да кажа още няколко думи за учебните заведения, които е основало там Съветското правителство.

От 1 октомври 1930 година, новата бюджетна година, в Тюркмения ще бъдат открити много нови научноизследователски учреждения и институти, а именно:

1. Тюркменски геоложки комитет.
2. Тюркменски институт за приложна ботаника.
3. Институт за изучаване и изследване проблемите на животновъдството.
4. Институт по хидрология и геофизика.
5. Институт за изучаване на икономическите проблеми.
6. Химико-бактериологичен институт и Институт по социална хигиена.

Дейността на всички тези научноизследователски учреждения ще се направлява от специален научноизследователски комитет при Съвета на народните комисари на Тюркмения.

Във връзка с преместването на тюркменското правителство от Ашхабад, в Чарджоу се строят сгради за следните музеи: Исторически, Селскостопански, Промишлен, Търговски, На изкуствата и Музей на революцията. Освен това, запланувано е построяване на обсерватория, на Държавна библиотека, Дом на народната книга и Дом на науката и културата.

Отделът за език и литература при Института за тюркменската култура е завършил проверката и превода на руски език на сборник тюркменска поезия, в който е включен фолклорен материал и поезия от древността.

В Тюркмения са организирани пет подвижни културни бази. През 1930 година са завършили два курса за подготовка на медицински сестри и акушерки. Дипломирани са четиридесет и шест души. Всички завършили са изпратени в селата.

8 октомври 1930 година

Лансдаун

През последно време аз на няколко пъти се приближавах до Южните врата[1]. Това не са вратите, през които лъха вятър и се носи аромат на цветни градини, през тези врати душата търси пътя към свободата. Докторът каза, че обикновено се смята за чудо, когато така леко се избегнат последиците от неочаквано възникнала преграда по пътя на артерията към сърцето. Както и да е, получих вече знак от пратеника на Яма, докторът каза, че сега трябва да се пазя. Ако стана и тръгна да се разхождам, стрелата ще се забие в гърдите ми, ако остана да лежа, ще профучи покрай мен. И затова, като благочинен човек, аз прекарвам дните си полулегнал. Докторът каза, че ако се пазя в такова положение, мога спокойно да преживея още десет години, а след това идва последният етап, който никой не може да предотврати. Седя приснонен към облегалото на кревата и редовете на писмото ми започват да отразяват линиите на моето тяло. Почакай, ще седна малко по-високо.

Ти пращаш тъжни вести, аз се побоях да ги чета в това състояние: ударът на вълните би довел до гибел. И по-рано получавах намеци за това как вървят работите, но за мен бяха уморителни дългите описания. Затова не ги четох аз, а предоставих това на Омио[2].

Страната ще се освободи само тогава, когато със сила отхвърли веригите, свързващи краката и ръцете ѝ. При всяко дръпване ще се издуват жилите на челото, но друг път към освобождение няма. Британското владичество

[1] **Южните врата** — според индийската митология вратите, през които душите на умрелите влизат в задгробния свят.

[2] **Омио Чокроборти** — съвременен бенгалски поет. Бил заедно с Тагор в СССР.

разкъсва със собствените си ръце всички оковаващи връзки, и това ни причинява не малко страдания, но и то немалко губи от това. Най-главно е, че то загуби престиж. Ние се боим от разюздаността на силните, ала в този страх има и уважение. Но разюздаността на страхливеца ненавиждаме. Днес английското господство носи проклятието на нашата ненавист. Ние черпим сила от тази ненавист, със силата на тази ненавист ще победим.

Току-що се върнах от Русия, видях колко е труден пътят на страната към славата. В сравнение с непоносимите трудности, които са понесли нейните верни синове, полицейските побоища са дъжд от цветя. Кажете на нашите синове: всичко е още напред, нищо не ще ни отмине. Ако още не встъпили в бой те вече реват „боли" — нека смирено превият колене.

Днес Индия спечели всесветска известност само с това, че не я сломиха побоищата — ние трябва да бъдем изпълнени с решителност и да превъзмогнем страданията. Но животинските инстинкти се стремят да разбудят у нас звяра; ако успеят, ще загубим. Ние страдаме сега, но затова пък в бъдеще не ще страдаме. Дошло е време да докажем, че сме хора, но ако започнем да подражаваме на животните, ще изпуснем благоприятния момент. Докрай трябва да казваме: „Нас не можете да изплашите!" От време на време Бенгалия губи търпение — в това е нашата слабост. Ако се вкопчим един в друг със зъби и нокти, ще бъдем принудени да се поклоним на звяра. Устоявайте, нека нищо не ви сломи! Не са нужни сълзи! Не се унижавайте!

Най-тъжно е, че нямам вече силите на младостта. Аз лежа неподвижен в малката странноприемница, а времето е с онези, които са отишли напред.

8 октомври 1930 година

Редактор: Есто Везенков
Художник: Жана Костуркова
Худ. редактор: Цв. Костуркова
Техн. редактор: Н. Панайотов
Коректор: А. Василева
Дадена за печат на 4. IV. 1961 г.
Излязла от печат на 30. IV. 1961 г.
Печатни коли 5
Издателски коли 3.80
Формат 1/32 от 84/108
Тираж 10 100
Поръчка № 354

Печатница на Националния съвет на Отечествения фронт

Цена 2.20 лв.